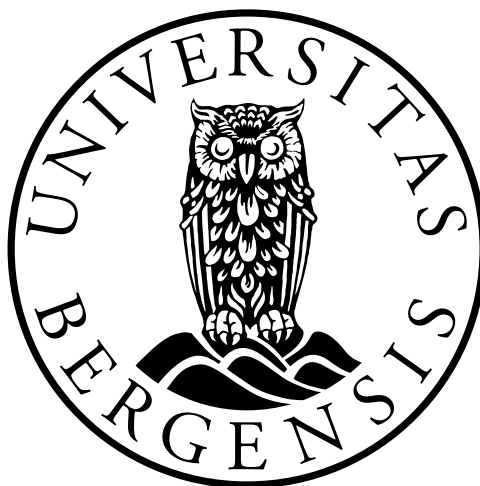

I rettsoppgjørets lange skygger

Andre generasjons problemer i lys
av moderne transisjonsteori

Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)

Institutt for sammenlignende politikk

Universitetet i Bergen, 2012

Forord

Da jeg i 1997 valgte å skrive dr. avhandling i statsvitenskap om de norske NS-barna var jeg klar over at det neppe ville bli noen enkel oppgave. Temaet er og blir kontroversielt. Mange NS-barn skjuler dessuten hvem de «egentlig» er, noe som gjør det til en utfordring å fremskaffe omfattende og pålitelig informasjon. Jeg så for 15 år siden likevel ikke for meg at det skulle ta så lang tid å fullføre prosjektet.

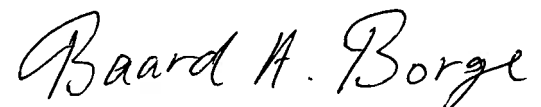
Avhandlingen er artikkelbasert, men rammeverket de fire frittstående artiklene er satt inn i er så vidt omfattende at den kan sies å nærme seg en monografi. Rammen som binder helheten sammen omfatter ikke bare en sammenfattende og perspektiverende «kappe», men også to andre kapitler; artikkel 2 og artikkel 6.

Når avhandlingen nå endelig foreligger, er det ikke minst takket være hjelp og oppmuntring fra gode kolleger. En stor takk til min veileder Stein Ugelvik Larsen (UiB) for inspirerende samarbeid gjennom mer enn to tiår. Jeg vil ellers nevne Knud Knudsen (UiS), Marcus Buck (UiT), Bernt Hagtvet (UiO), Harald Torsteinsen (HiH) og Willy Guneriussen (UiT), som alle har lest og kommentert deler av manus underveis. Per Selle (UiB), Kurt-Henning Tvedt (UiB) og Svein Tvedt Johansen (HiH) skal ha takk for nyttige innspill i slutfasen.

Jeg takker også min arbeidsgiver, Høgskolen i Harstad, som ga meg anledning til å fullføre avhandlingen, og sist men ikke minst de mange NS-barna som deltok i min survey eller på andre vis har bidratt med opplysninger.

Harstad i januar 2012,

Baard Herman Borge

Abstract

In the long shadows of Norway's post-war purge: Second generation's problems in light of modern transition theory.

The first «wave» of transitions from authoritarian rule to democracy in modern times in Southern Europe in the 1970s and ensuing similar «waves» in other parts of the world, renewed the field of political science. Analyses of the democratization process in specific countries focused on the role of key political actors of the old regime and the democratic opposition, and on how the actors through the negotiation of pacts could bring about peaceful regime change.

Political scientists also stressed the dynamic nature of modern regime transitions and how decisions made under uncertainty in that particular context often produce unintended consequences. Another perspective associated with modern transition theory is that of transitional justice (TJ). In this literature, the key question is how new democracies deal with the past, i.e. the old regime and its crimes. Should victims be compensated, and should perpetrators be prosecuted? If so, who should be compensated, who should be brought to court, and what are the short- and long-term effects of these decisions? Here, an attempt is made to study social consequences of post-transitional legal trials empirically.

My PhD-dissertation essentially belongs within the TJ-tradition, but the emphasis is not on ex-perpetrators or their victims but on negative, long-term effects of a post-transitional legal process as experienced by the 2nd generation: To what extent, and in what ways, have children of former collaborators in Norway been affected by unforeseen social consequences of the extensive legal trials in 1945, after the German occupation (*rettsoppjøret*)? Political decisions made with regard to TJ under given circumstances affect the lives of large numbers of people for a long time. In spite of this, transition theory so far largely has ignored this phenomenon. This dissertation, based on internationally unique survey data, accordingly is explorative and could be described as a pioneer study both theoretically and empirically.

As a point of departure, a model is developed which combines two strands of transition theory; theories on regime change and on the effects of various forms of TJ:

Table A: Short- and long-term consequences of four types of transition to democracy

	<i>Short-term consequences</i>	<i>Long-term consequences</i>
<i>1. Elite rule with compromise «from above»</i>	Simplified post-transition settlement with immunization of the authoritarian elites.	Enduring societal unrest and demands for a purge.
<i>2. Mass movement with compromise «from below»</i>	Medium-sized purge concentrated on punishing a few members of the former authoritarian elite.	Stable conditions with little stigmatization of ex-supporters of the authoritarian regime.
<i>3. Elite rule and use of force «from above»</i>	Strict and wide-ranging purge with numerous individuals associated with the losing side.	Lasting social problems for the many who once supported the old regime.
<i>4. Mass movement with use of force «from below»</i>	Weak settlement. Full incorporation of ex-supporters of authoritarian regime.	Neo-authoritarian regime with low legitimacy. Enduring popular demands for «justice» in the form of a purge.

From this model, the dissertation's main hypothesis is derived as follows: An elite-controlled transition (*from above*) brought about by use of force, such as the one in Norway in 1945 (cf. transition type number 3 in table A), typically leads to strict and wide-reaching purges and in the next stage enduring social consequences for the numerous prosecuted and their families. In the thesis I therefore hypothesize that Norway's transition and the subsequent settlement with every single member of the collaborationist party «Nasjonal Samling» (NS) has had a negative and long-lasting effect on the daily lives of many collaborator descendants. In countries where the transition to democracy takes a different form, so will post-transitional justice. Accordingly the long-term social effects caused by regime change should also be different from the Norwegian example or similar cases.

The bulk of the thesis consists of six separate but closely related articles that highlight selected aspects of the post-transitional purge and test empirical hypotheses on different consequences for the approximately 100 000 NS-children, i.e. Norwegians whose fathers were once sentenced for treason. The first article (A1) looks at the power relations, key actors and main principles that formed the Norwegian purge in 1945 and argues that the legal process intensified the stigma attached to ex-collaborators and impeded society's willingness to reconcile itself with them. In the second article (A2), the purge and the ensuing lack of collective reconciliation in Norway is analysed in the light of modern TJ-theory and compared to recent examples of post-conflict tradition-based reconciliation in sub-Saharan Africa. The next three articles (A3-A5) all use quantitative data, mainly from my own survey among children of former NS-members, to examine possible unintended consequences of Norway's post-war purge with respect to mental health (A3), paternal relationship (A4) and stigmatization (A5).

Results from my survey suggest that most 2nd generation descendants, as expected, experienced problems in one or more of the three areas but also show considerable variation

at the individual level. Findings also indicate that negative effects, as expected, persevered for many years after 1945. Thus, the two predictions from my main hypothesis; that many NS-children were affected and for a long time, were both supported by the data.

While the 2nd generation over the years became less exposed to stigmatization (A5), the psychological stress of being the child of someone sentenced for treason has been more enduring, and is still felt today by NS-descendants (A3). A series of «social mechanisms» accounted for a great deal of variation within the 2nd generation sample. Specific characteristics of an NS-child, its parents or the local environment were associated with a greater susceptibility to some of the problems. Notably and counter-intuitively, negative effects were generally independent of whether the respondent's father had been an active collaborator or a «passive» NS-member. Another counter-intuitive result regards variation in mental health: Contrary to previous findings, men did not report significantly fewer stress symptoms than women.

In the concluding article (A6), my model is first elaborated and then tested by way of a comparison between results from my Norwegian survey and main tendencies found in international literature on the post-war experiences of German and Austrian NS-children. This dissertation contributes to the literature on TJ in two ways: First, my case study develops four new theoretical concepts: i) «Transitional injustice» refers to unfairness created by TJ-decisions, ii) «transitional depowerment» denotes the marginalization of those who are prosecuted after the transition and iii) «transitional empowerment» is the multifaceted, positive effect of belonging to certain groups after the fall of the old regime. The fourth and last concept, iv) «transitional victimization», refers to negative consequences of democratic transitions for others than those who are charged for their own actions during the old regime.

Secondly, my work also draws attention to how the essentially unpredictable nature of the transitional process is associated with a considerable risk for unintended, social consequences of different forms of TJ, consequences that transition theorists have largely failed to explore.

Publikasjonsliste

Følgende seks artikler inngår i avhandlingen:

- Borge, B.H. (1998) «Forsoningen som uteble. Norges oppgjør med landssvikerne.» I
Andreassen, B.-A. og Skaar, E (red.) *Forsoning eller rettferdighet?* Oslo: Cappelen
Akademisk Forlag.
- Borge, B.H. (2011) «Noen komparative perspektiver på kollektiv forsoning.»
- Borge, B.H. (2010) «NS-barns psykiske helse.» Sendt til vitenskapelig tidsskrift for
vurdering.
- Borge, B.H. (2010) «Hva gjorde du under krigen far? Om NS-barnas vanskelige forhold til
sine fedre.» Sendt til vitenskapelig tidsskrift for vurdering.
- Borge, B.H. (2009) «Fedrenes synder hjemsesøkes på barna. NS-barns erfaringer med assosiativ
stigmatisering.» *Sosiologisk Tidsskrift* nr.3.
- Borge, B.H. (2011) «Transisjon, restaurasjon og individuell versus kollektiv
(feil-) slutning i komparativt perspektiv.»

Innholdsfortegnelse

	Tittel	Side
Kappe	«I rettsoppgjørets lange skygger: Andre generasjons problemer i lys av moderne transisjonsteori.»	7
Artikkel 1	«Forsoningen som uteble. Norges oppgjør med landssvikerne.»	60
Artikkel 2	«Noen komparative perspektiver på kollektiv forsoning.»	93
Artikkel 3	«NS-barns psykiske helse.»	115
Artikkel 4	«Hva gjorde du under krigen far? Om NS-barnas vanskelige forhold til sine fedre.»	139
Artikkel 5	«Fedrenes synder hjemsesøkes på barna. NS-barns erfaringer med assosiativ stigmatisering.»	165
Artikkel 6	«Transisjon, restaurasjon og individuell versus kollektiv (feil-) slutning i komparativt perspektiv.»	189
Appendiks 1	«Spørreundersøkelse om NS-barn.» (2001)	224
Appendiks 2	Frekvensfordelinger fra NS-barn undersøkelsen.	248

Kappe

«I rettsoppgjørets lange skygger: Andre generasjons problemer i lys av moderne transisjonsteori.»

I rettsoppgjørets lange skygger:

Andre generasjons problemer i lys av moderne transisjonsteori

Introduksjon

«Bølgen» av moderne demokratiøverganger i Sør-Europa midt på 1970-tallet skapte et veiskille for moderne statsvitenskap. Tidligere var disiplinen sterkt fokusert på institusjoner og strukturer som grunnleggende for konflikt og maktkamp, mens ny-institusjonalismen fra omtrent samme tidsrom la vekt på normene (skillet mellom norm og institusjon er her noe uklart) som grunnlag for politisk handling. Tilnæringsmåtene som sprang ut av den første «bølgen» av demokratisering i moderne tid la derimot vekt på aktørene som drivkrefter i utviklingen.

Dette reiste nye problemstillinger i statsvitenskapen og i den såkalte transitologien¹ fokuserte man nå på betydningen av enkeltindividers valg (spillteori) og konteksten de viktige demokratiøvergangerne hadde foregått innenfor. I studiene av kontekst og individuelle valg ble man fanget inn av overgangenes dynamiske preg, med tilhørende usikkerhet og utilsiktede konsekvenser. Analyser av demokratiøvergangerne i denne «bølgen», og enda mer i den neste «bølgen» fra og med 1989 (Øst-Europa), la vekt på hvordan valg under usikkerhet preget disse prosessene.

Det er innenfor denne nye tradisjonen i statsvitenskap min PhD-avhandlings teoretiske og empiriske bidrag plasserer seg. Transitologien opererer med flere perspektiver. Det mest kjente legger vekten på selve overgangen, der forhandling, alliansedanning og brudd (*ruptura*) med det autoritære regimet danner paradigmet. Av spesiell interesse i vår sammenheng er imidlertid problemstillingene som knytter seg til feltet overgangsjustis (*transitional justice*),

¹ Litteraturen om «democratic transitions» kan skisseres i tre faser, som overlapper tidsmessig og ikke utelukker hverandre: De første analysene med Rustow (1970), Dahl (1971), Linz og Stepan (1978), samt O'Donnell og Schmitter (1986) i spissen la til grunn et generelt aktørsperspektiv, og vektla hvordan fremforhandlede pakker (*negotiated pacts*) kunne gi fredelige løsninger der man tidligere trodde vold var nødvendig for å oppnå regimeendring. Den andre fasen av «transition»-litteraturen oppstod etter kommunismens fall. For Huntington (1991), Karl og Schmitter (1991), Linz og Stepan (1996) og særlig Colomer (1995, 2000), var utfordringen å formulere en generell overgangsteori (jfr. Tökés 2000). Ambisjonen var å favne ikke bare høyre-autoritære regimer, men også kommunistiske diktaturer. I dette arbeidet har Colomer kommet lengst når det gjelder å bruke spillteoretiske modeller. Den tredje fasen har konsentrert seg om å måle kvaliteten på det nye, demokratiske regimet etter transisjonen. Sentrale spørsmål har vært hvordan de nye institusjonene fungerer, og hvilke rettigheter regimet garanterer borgerne; se f.eks. Przeworski et. al (2000), Munck og Verkuilen (2002) og Vanhanen (2003). En har også lagt vekt på hvordan overgangens form kan påvirke om, og hvordan, et nytt regime blir konsolidert. Her har igjen Schmitter (1997) vært viktig, sammen med for eksempel Schedler (1998) og Schneider (2004). En viktig undersøkelse av denne litteraturen har vært «transitional justice»-tradisjonen som vokste fram fra de første, komparative analysene av sannhetskommisjoner, særlig det sørafrikanske tilfellet (se f.eks. Elster 2004 a-b, Nalepa 2010).

der temaet er nye demokratiers moralske og eventuelt juridiske oppgjør med sine autoritære forgjengere og deres overgrep (Larsen 1998-b).

I de første analysene av demokratiseringen i Sør-Europa var en mer opptatt av de tre overgangenes dynamiske karakter enn av fortidens forbrytelser (op.cit.). Det skyldtes at Portugal bare gjennomførte et begrenset oppgjør, mens Spania ikke gjennomførte noe rettsoppgjør i det hele tatt. I Hellas ble noen av de gamle makthaverne stilt for retten etter diktaturets fall, og en del av juntaen ble dømt. Oppgjøret med DDR etter «die Wende» i 1989-1990 var et relativt strengt gjennomført oppgjør med toppeliten, men der det store antallet faktiske kollaboratører bare i begrenset grad ble trukket for retten. Da det hemmelige politiet (*STASI*) hadde over 90 000 innenfor sin organisasjon, ser en hvilket enormt rettsoppgjør det ville blitt om man skulle la det omfatte dem alle. Oppgjørene i de andre landene bak det tidligere jernteppet har ellers vært preget av «milde» eller ingen oppgjør. «Rettsaken» mot ekteparet Ceausescu i Romania, der de to ble summarisk forhørt og så henrettet, er unntak fra den gjengse formen for mer symbolsk fordømmelse av de tidligere regimers ugjerninger.

Studier av regimeskifter har i den senere tid i større grad fokusert på hva som gjøres, eventuelt bør gjøres, i forhold til overgrep, overgrepere og ofre. Innen transitologien har det nylig også dukket opp en retning som analyserer språket (*political language*) i overgangsforhandlinger, ut fra en hypotese om at partenes språkbruk kan forklare utfallet.² En annen ny innfallsvinkel er studier som ser på hvordan «ufullstendige overganger» har ført til legitimering av neo-autoritære regimer (*electoral autocracies*)³.

Mitt problemfelt ligger innenfor det som kalles «transitional reparation» (Greiff 2004) og dreier seg mer presist om de langsiktige virkninger av konkrete overgangsoppgjør. Denne retningen er knyttet til «transitional justice»-tenkningen, men med mindre fokus på straff mot, eller oppreisning for aktørene innenfor det tidligere, autoritære regimet. Ved å studere erfaringene til de norske NS-medlemmenes barn analyserer jeg konsekvensene oppgjørene gir for 2. generasjon, som rammes uforskyldt. Fordi de gamle NS-medlemmene er gått bort, er deres barn i dag en unik kilde til kunnskap om langsiktige virkninger av Norges bredt anlagte rettsoppgjør i 1945.

Denne formen for analyser ser på de utilsiktede og uintenderte konsekvenser av oppgjør som har funnet sted der fascistiske eller kommunistiske regimer er blitt erstattet av demokratier av ulik karakter. Mye av den moderne forskningen på demokratisering har tatt

² Se Szücs (2009).

³ Se Schedler (2010).

utgangspunkt i Karl og Schmitters modell for overganger (1991). Nedenfor har jeg omformet og forenklet denne slik at vi kan sammenligne ulike «transitions» fra autoritært styre til demokrati i en firefeltstabell, der de to uavhengige variablene er aktørinitiativ (ovenfra eller nedenfra) og overgangsstrategi (kompromiss eller maktbruk):

Tabell 1. En tilnærming av Karl og Schmitters modell for demokratioverganger.

	<i>Kompromiss</i>	<i>Maktbruk</i>
<i>Elitestyre «ovenfra»</i>	Type 1: Vellykket, varig	Type 3: Vellykket, men risiko for autoritære tilbakeslag
<i>Massebevegelse «nedenfra»</i>	Type 2: Vellykket, men ustabil	Type 4: Mislykket, neoautoritært

Karl og Schmitters viktigste hypotese knytter seg til type 1 i tabellen: En forhandlet og elitestyrt overgang (*pacted transition*), der det autoritære regimets eliter gradvis inviterer opposisjonslederne til å delta i utformingen av nye «pakter», vil gi det beste grunnlaget for stabile, politiske forhold etter regimeskiftet. Overgangspakten er et kompromiss; den innfører demokrati, men sikrer samtidig den utgående elitens interesser. Det vil derfor være i begge parters interesse å opprettholde pakten etter overgangen (op.cit.).

Ved å omforme tabell 1 til vårt formål, med vekt på hvilken effekt typen «transition» har på henholdsvis langtids- og korttidsvirkninger for de stater det gjelder, kan vi lage følgende figur som utdyper Karl og Schmitters kategorier ved å innarbeide noen av synspunktene «transitional justice»-teori tar for seg. Den typen teoretiske synspunkter vil jeg redegjøre for senere, men det kan alt nå være nyttig å se dem for seg i følgende tabell:

Tabell 2. Kort- og langsiktige konsekvenser av de fire overgangstypene

	<i>Kortsiktige virkninger</i>	<i>Langsiktige virkninger</i>	<i>Tentative land-eksempler⁴</i>
<i>1. Elitestyre med kompromiss, «ovenfra»</i>	Forenklet oppgjør, med immunisering av de autoritære eliter	Vedvarende uro og krav om oppgjør.	Spania, Portugal og flere senere overganger i Latin-Amerika. Kanskje også 1944/1945-overgangene i land som Frankrike og Italia
<i>2. Massebevegelse med kompromiss «nedenfra»</i>	Middels oppgjør med vekt på å straffe noen få av eliten	Stabile forhold og liten stigmatisering av det autoritære regimets støttespillere	Flere overganger i «den andre bølgen» (Øst-Europa) som DDR og Tsjekkoslovakia. Kanskje også Hellas i «den første bølgen».
<i>3. Elitestyre ovenfra med maktbruk «ovenfra»</i>	Strengt oppgjør med vekt på å straffe mange. Isolering av «taperne»	Langvarige sosiale konsekvenser for de mange «taperne»	Norge 1945 og noen andre overganger i Vest-Europa etter 2.verdenskrig; Nederland, kanskje Belgia og Danmark
<i>4. Massebevegelse «nedenfra» med maktbruk</i>	Svake oppgjør, og inkorporering av det falne regimets tilhengere	Langvarige krav om «rettferdighet» og svak legitimitet til neoautoritært styre	Romania 1989

⁴ Holdepunkter for å plassere enkeltstater kan finnes i Larsen (1998-a), Henke og Woller (1991), Kritz (1995) bind 1-2, Déak, Gross og Judt (2000), Kaldor og Vejvoda (1999) og Frei (2006).

De fire kategoriene jeg beskriver i tabell 2, der Norges tilfelle er plassert i kategori 3, må sees som idealtyper. Det kan derfor, slik også Karl og Schmitter har lagt vekt på i sin modell, være vanskelig å gi konkrete overganger en entydig plassering innenfor rammeverket.⁵ Den koblingen jeg her gjør av «transition»-teori om regimeendring, og «transitional justice»-teori om virkningen av oppgjørene, gir uansett et godt utgangspunkt for å avlede hypoteser om hvordan kort- og langtidsvirkningene har vært i ulike stater i verden. Selv om typen overgang ikke alene avgjør hvilke virkninger som på kort og lengre sikt oppstår i en nasjonal og historisk kontekst, vil det utvilsomt være en viktig faktor.

Jeg har i min egen forskning ikke hatt anledning til å teste ut antakelsene i tabell 2 ved å studere alle de fire kategoriene, og sekundærlitteraturen er også mager hva angår nettopp denne koblingen mellom overgangsoppgjør og virkningen av disse. Men jeg vil understreke hvordan dette perspektivet må sees på som det overordnede paradigmet for den komparative innretningen av mitt prosjekt. Det er også her den viktigste, teoretiske gevinsten ved min undersøkelse ligger. I avhandlingens siste artikkel (A6) videreutvikler jeg modellen som er skissert ovenfor, og viser deretter gjennom en komparativ analyse av erfaringene til henholdsvis norske, tyske og østerrikske NS-barn hvordan modellen gir grunnlag for testbare hypoteser.

Den norske overgangen til demokrati i 1945, der oppgjøret med kollaboratørpartiet «Nasjonal Samling» (NS) var en sentral begivenhet, er godt kjent og beskrevet. Norge var okkupert i en relativt kort periode. Det har i etterkrigstiden derfor vært vanlig å omtale regimeskiftet ved frigjøringen som lite annet enn en gjenreising av rettstaten og demokratiet fra før krigen. Men en framstilling som legger stor vekt på kontinuiteten kan lett komme til å overse at det som skjedde i vårt land i 1945 har mange likhetspunkter med demokratiseringsbølgene i nyere tid (Larsen 1998-b: 252).

I den første artikkelen min (A1), som diskuterer rettsoppgjøret og dets virkninger, gir jeg et tydelig bilde av hvordan det skjedde: hvem aktørene var, hvor makten lå, prinsippene for utformingen av oppgjøret, gjennomføringen av det og ikke minst hvem oppgjøret gikk ut over. Den norske overgangen faller som antydnet inn under punkt 3 i tabell 2 og det er min hensikt å teste ut empirisk hvordan denne type overgang har slått ut for en utsatt gruppe; de dømtes etterkommere.

⁵ Norges 1945-overgang framstår i litteraturen som et klart eksempel på type 3 i tabell 2 i «kappen», ut fra selve overgangen (jfr. Larsen 1998-b) og dens konsekvenser (Borge 1998; Larsen 1998-c). Enkelte land, som Tyskland og Østerrike (jfr. Henke og Woller 1991; Larsen 1998-a), er vanskelig å innpasse i tabellen: Overgangen kom «from above» men var påtvinget utenfra, av de allierte. Straffeprosessene ble av begrenset omfang, men førte i ettertid ikke til folkelige krav om nye oppgjør.

Det norske oppgjøret var kjennetegnet av et sett politiske beslutninger tatt av eliter som fikk makten til å gjennomføre oppgjøret «ovenfra», som en direkte følge av de alliertes seier over nazismen. Norske myndigheter hadde dermed frie hender til å utforme og gjennomføre oppgjøret. Og de valgte, som antydnet i tabell 2, et både vidtfavnende og strengt oppgjør. I tråd med det teoretiske rammeverket i figuren vil jeg derfor forvente som hovedhypotese at man fikk en situasjon med langvarig stigmatisering av de mange dømte, og en rekke uforløste spørsmål fra andre, kanskje til og med tredje generasjon av NS-barna. Dersom langtidsvirkningene derimot ligner de jeg forventer i de tre andre kategoriene i tabell 2, må hypotesen forkastes.

Dette er i utgangspunktet kanskje den enkleste testen i avhandlingen. I de andre hypotesene tar jeg utgangspunkt i hvordan langsiktighet virker på enkeltindividene, gitt den langtidseffekt som kan forventes ut fra den typen «transition» jeg har skissert ovenfor. Her knytter jeg blant annet an til sosialpsykologi og ulike former for kohorteffekter innen de ulike familier. Jeg vil også antyde hvordan den norske overgangssituasjonen kan forstås ved korte henvisninger til andre grupper i det norske samfunn - blant annet «tyskerbarn» og krigsseilere - som i mangel av en «sannhetskommisjon» eller «pakter» som ivaretok deres interesser, enten ble utsatt for stigmatisering eller aldri fikk oppreisningen de burde ha fått. Dette blir bare gjort med korte henvisninger til sekundærlitteraturen, men poenget er å vise at den norske «transition» i 1945 ikke bare førte til langtidsvirkninger for NS-barna, men også for andre grupper.

At langtidseffekter av overgang og oppgjør i en rekke land først i de siste årene har fått offentlighetens oppmerksomhet skyldes tre ulike omstendigheter. For det første har oppgjørene i mange av de aktuelle statene ikke blitt gjennomført, fordi det var for politisk kostnadskrevende for de nye demokratiene. For det andre var mange av konsekvensene som gradvis kom til syne etter både de gjennomførte og de ikke-gjennomførte oppgjørene belagt med så mye sosial og politisk tabu at det ikke var rom for å studere dem og ta dem opp på den offentlige arena. For det tredje var innsyn i dokumentasjonen og åpenhet i problemfeltet begrenset på grunn av rådende ideologier og oppfatninger av hva som tjente staten og de involverte individene best.

I min avhandling har jeg, kanskje som den første på den internasjonale arena, fått anledning til å ta disse problemstillingene opp til vitenskapelig analyse, etter lang tids leting etter, og kontakt med de landssvikdømte og deres barn. Dette gjør at jeg kan utvikle en del nye konsepter for denne delen av «transitologien» og studere separate områder noe mer i dybden. Nedenfor vil jeg derfor definere og avgrense noen av disse begrepene og knytte mine

funn og analyser til det overordnede paradigmet i transitologien, da særlig med vekt på problemstillinger om usikkerhet, utilsiktethet, uintenderhet og hvordan tidsmomentet med hensyn til virkningen av «transitional justice» har betydning.

Det kortsiktige perspektivet innenfor overgangsjustis har lagt vekt på hvordan rettsprosessene blir lagt opp. Det langsiktige perspektivet legger derimot vekt på hvordan generasjonsproblematikken får betydning, i mitt tilfelle særlig for 2. generasjons opplevelser. Slik er jeg med på å utvikle en ny og viktig del av det overgangsteoretiske paradigmet i statsvitenskapen, ved å legge vekt på aktørenes opplevelser, skjebner og holdninger under presset av gjenoppbygging, modernisering og nasjonsbygging på lang sikt i demokratiene.

Etter flere tiår med ulike former for offentlige unnskyldninger og kompensasjonsutbetalinger har vi også i vårt land satt problemene med langtidseffekter av krig og overgang på den politiske dagsorden. Det gamle slagordet «Men krigen er jo slutt», opprinnelig formulert av Hans Luhn i en bok om de norske krigsinvalidene (Luhn 1990) har med årene derfor fått en underlig klang. Min avhandling er et av de hittil få tiltak der denne type problemstillinger og analyser plasseres inn i en moderne, statsvitenskapelig ramme.

Avhandlingen tar for seg samfunnsmessige konsekvenser av politiske avgjørelser som tas på nasjonalt nivå under et skifte fra autoritært til demokratisk styre. Nye, demokratiske maktthavere må ta stilling hva som skal gjøres med det falne regimets forhenværende støttespillere: Skal noen av dem straffeforfølges, i tilfelle hvem, og på hvilken måte? Hvilke menneskelige følger – mer eller mindre uforutsette og uintenderte - får beslutningen om å gjennomføre et oppgjør etter visse prinsipper?

Dette er, som vist ovenfor, faglig interessante og samfunnsmessig viktige problemstillinger. Likevel er rettsoppgjørs uformelle virkninger, som under gitte omstendigheter berører mange mennesker på en fundamental måte over lang tid, praktisk talt oversett i overgangsteorisk sammenheng og fenomenet er nesten aldri blitt undersøkt empirisk. Den foreliggende studien, som bygger på nye, omfattende og internasjonalt unike surveydata, kan derfor betegnes som et eksplorativt pionérearbeid både i teoretisk og empirisk forstand.

De dømtes barn

Min avhandling tar for seg Norges harde, juridiske oppgjør med NS umiddelbart etter frigjøringen i 1945, og ser på straffeprosessens sosiale ettervirkninger. Empirien belyser, mot en overgangsteoretisk bakgrunn, hvordan «Landssvikoppgjøret» indirekte, men konkret har påvirket tilværelsen til de dømtes mange etterkommere, de såkalte NS-barna.

Selv om transitologien ikke er utviklet med henblikk på å analysere historiske tilfeller av negative langtidskonsekvenser ved overgang til demokrati, kan den gi et nødvendig perspektiv på de avgjørelser som ble tatt i Norge i 1945. En slik bruk av overgangsteorien utfordrer dens tradisjonelle anvendelsesområde, men kan gi en bedre forståelse av gamle hendelser og ikke minst bidra til å videreutvikle teorien.

Ved å benytte begreper og antakelser fra generell overgangsteori settes vårt hjemlige rettsoppgjør og dets konsekvenser inn i mer interessant, komparativ sammenheng. Problemstillingene formulert i det følgende gjelder ikke bare norske forhold, men har relevans også for lignende overgangssituasjoner i andre land og til andre tider.

Studier av demokratisering har vist hvordan enhver overgangsprosess skaper «vinnere» og «tapere». Men hvem vinnerne og taperne blir vil variere, avhengig av hvordan regimeendringen foregår, utfallet av forhandlinger mellom aktørene og «pakter» som inngås i sammenheng med overgangen (jfr. Larsen 1998-b). Mitt valg om å studere de landssvikdømtes barn ved hjelp av individdata beror på at nettopp denne gruppen sannsynligvis var blant de som kom dårligst ut som følge av måten overgangen til demokrati skjedde på i Norge. Deres opplevelser i dagliglivet kan derfor gi et inntak til å studere de uforutsette og uintenderte konsekvensene et overgangsoppgjør kan bringe med seg, også for andre enn de som blir tiltalt.

Det er tidligere hevdet at NS-barna kanskje er blitt hardere rammet enn sine foreldre (Borge 2001).⁶ Hvis en antar at minst 100 000 nålevende nordmenn er barn av forhenværende NS-medlemmer, gjør dette det til en viktig forskningsoppgave å analysere dem som sosial og politisk gruppe i vårt samfunn. Hvordan ble barnas oppvekst og senere livsbetingelser preget av den norske Statens harde oppgjør med deres foreldre? Vokste andre generasjon opp i rettsoppgjørets lange skygger?

Hvis mange NS-barn virkelig har fått vanskelige liv, er det ifølge historikeren Odd-Bjørn Fure en foreteelse av en slik størrelsesorden at det bør få en viktig plass i vår kollektive erindring og påvirke vår nasjonale selvoppfatning (Fure 1999:36). Hva har NS-barn opplevd som følge av sin bakgrunn, og hvilke reaksjoner har meldt seg hos dem i ettertid? Selv om det innenfor en stor gruppe bestandig vil være varierte erfaringer på individnivået, er min hovedhypotese, som antydnet i tabell 2, at rettsoppgjørets utforming og gjennomføring har medført betydelige og langvarige vanskeligheter for NS-medlemmenes barn.

De seks artiklene som utgjør avhandlingens hoveddel er separate analyser, men de

⁶ Se også *Dagbladet* 12/5-90.

henger tematisk nøye sammen og utgjør en helhet. Den første artikkelen (A1), publisert i 1998, argumenterer for at rettsoppgjøret i praksis kom til å motvirke forsoning mellom det norske samfunnet og NS-barnas foreldre. Den gir dermed et viktig bidrag til forståelsen av barnas særegne oppvekstsituasjon etter 1945. Diskusjonen følges opp i den andre artikkelen (A2), der det norske oppgjøret og mangelen på kollektiv forsoning ved hjelp av nyere TJ-litteratur settes inn i en større, komparativ sammenheng. De neste tre artiklene (A3-A5) analyserer, på basis av en survey jeg foretok blant NS-barn i 2001, nærmere hvordan uintenderte, sosiale konsekvenser fikk betydning for den enkelte og for NS-barna som kollektiv gruppe.

I analysen av individdata benytter jeg teori hentet fra psykologi, sosiologi og sosialpsykologi til å forklare NS-barns erfaringer. Denne typen teorier er et nødvendig redskap fordi analysene dreier seg om hvordan konsekvenser av politiske beslutninger tatt i en overgangssituasjon utspiller seg på den private arenaen, innenfor den enkeltes nære krets.

Den første av de tre surveybaserte artiklene (A3) handler om NS-barns psykiske helse, den andre (A4) om det ofte vanskelige forholdet til fedrene og den siste (A5) om barnas erfaringer med å bli stigmatisert for sine foreldres skyld. I alle de tre artiklene identifiserer jeg sosiale mekanismer som har bidratt til å forsterke, eller dempe, de negative konsekvensene for den enkelte. I den sjette og siste artikkelen (A6) videreutvikler jeg tankegangen antydnet i tabell 2 ved å koble transisjon til en parallell prosess kalt restaurasjon, som gjelder statens og samfunnets nyorganisering etter det gamle regimets sammenbrudd. Spørreskjemaet jeg benyttet i min survey følger vedlagt (Appendiks 1), sammen med en del frekvensfordelinger (Appendiks 2). Som det fremgår av appendikset, kan data fra NS-barn undersøkelsen i fremtiden benyttes til å studere en rekke problemstillinger i tillegg til de jeg har analysert i det følgende.⁷

Under mitt arbeid med avhandlingen ble det tidlig klart at rettsoppgjørets innvirkning på andre generasjon har vært mangfoldig og kompleks. Avgrensningen som her er gjort innebærer at jeg har valgt å gå i dybden på tre sentrale områder. Temaene som tas opp i artiklene oppleves etter alt å dømme som viktige av mange NS-barn, og alle har vært omtalt i de siste årenes offentlige debatt om denne gruppen (jfr. Olden 1988, Eik og Larsen 1999, Borge 2002, Westlie 2008).

Avhandlingen bygger på surveyen jeg gjennomførte i perioden 2001-2002. Den

⁷ Fordi en god del spørsmål var «åpne», det vil si uten faste svaralternativer, produserte min NS-barn survey for øvrig ikke bare talldata, men også et omfattende kvalitativt materiale. I appendikset er alle egenformulerte svar omkodet, slik at frekvensfordelingene i de tilfellene gir et forenklet bilde av svarene. Den fullstendige kodeboken, som er på 245 sider, er ikke vedlagt men kan fås ved henvendelse til meg.

inkluderer 376 NS-barn født mellom 1926 og 1971. Den siste av de tre survey-baserte artiklene (A5) benytter også data fra en eldre spørreundersøkelse blant 483 tidligere NS-medlemmer, der noen av spørsmålene gjaldt medlemskapets følger for de spurtes barn (Larsen 1972). Begge datasettene er forholdsvis unike innenfor den internasjonale forskningen om overgangsoppgjør.⁸

Et overordnet poeng som er relevant for alle hypotesene jeg skal utvikle i det følgende, er at en annen type overgang, eller en annen måte å håndtere fortiden på, nokså sikkert ville gitt andre langtidsvirkninger både for NS-barna og andre berørte grupper. Da rettsoppgjøret i Norge ble planlagt og gjennomført, gjennom beslutninger tatt under betydelig usikkerhet, var det imidlertid liten bevissthet om mulige, negative konsekvenser. Og de spredte advarslene som kom ble i samtiden ikke tillagt noen vekt (jfr. Andenæs 1998; Dahl 1999; Nissen 1945).

Det norske overgangsoppgjøret

Et nyetablert, eller reetablert demokratisk regime kan i prinsippet forholde seg til fortidens overgrep på fire forskjellige måter (Gloppen 2004): Man kan opprette en sannhetskommisjon for å avdekke og dokumentere det autoritære regimets forbrytelser, gjennomføre en straffeprosess mot overgripere – som Rettsoppgjøret i Norge etter krigen, prioritere å bøte på skaden som er forvoldt (*restorative justice*) eller la være å ta oppgjør med fortiden, enten gjennom å velge «offentlig glemsel» eller ved å gi amnesti til alle som har begått overgrep. Et hovedskille går derfor mellom land som gjennomfører et rettslig oppgjør og de som i stedet oppretter en sannhetskommisjon, men det finnes også eksempler på at de to reaksjonsformene er blitt kombinert (Andreassen og Skaar 1998:26). En annen slags overgangsjustis, kalt «renselse» (*lustration*), er å begrense seg til å vedta lover som forhindrer det gamle regimets funksjonærer fra å arbeide innenfor visse samfunnssektorer (Schwartz 1995; Williams 1999).

Bakgrunnen for det norske oppgjøret i 1945 var at NS, under sin «Fører» Vidkun Quisling, hadde samarbeidet med den tyske okkupanten. Partiet oppnådde på den måten å få kontroll over statsapparatet, og forsøkte under okkupasjonen å omforme det norske samfunnet (*Nyordningen*). NS' handlemåte førte til at de omkring 55 000 medlemmene av mange nordmenn ble anklaget for landsforræderi. Tendensen ble forsterket av Hjemmefronten (HF), som i sine paroler utpekte NS til nasjonens hovedfiende og oppfordret til en «isfront» mot medlemmene og deres familier (Borge 2002).

⁸ Det finnes få empiriske studier av langtidseffektene rettsoppgjør med høyreautoritære eller kommunistiske regimer kan medføre for de dømt og deres etterkommere. Stein U.Larsens survey blant tidligere NS-medlemmer (Larsen 1972) er i den sammenhengen unik. Min egen NS-barn undersøkelse har én utenlandsk parallell; en survey blant kollaboratørbarn i Nederland (jfr. Kromhouts 2002).

Da Tyskland kapitulerte 8.mai 1945 ble Quislings regime brått avviklet og all offentlig myndighet ble overtatt av forhåndsutpekte representanter. På få dager ble rundt halvparten av samtlige partimedlemmer arrestert, og deretter internert for kortere eller lengre tid. Alle NS-medlemmer ble etter 8.mai 1945 enten internert eller trukket fram for politi og påtalemyndighet. Uansett straff ble denne prosessen en sterkt belastende opplevelse for de familier det angikk.

Rettsoppgjørets endelige utforming kan sees som en pakt mellom to aktører; den DNA-dominerte eksilregjeringen i London, representert ved Justisdepartement, og et lovutvalg nedsatt av Hjemmefrontens ledelse i Norge (Larsen 1998-c). Pakten dreide seg om *hvem* som skulle fastsette retningslinjene for oppgjøret og *hvordan* det skulle avvikles. HF fikk avgjørende innflytelse fordi Regjeringen av politiske grunner stort sett ga etter for kravene om et strengt og vidtfaende oppgjør.⁹ Pakten om rettsoppgjøret ble, sammen med andre premisser for overgangen, beseglet gjennom DNAs triumf i stortingsvalget høsten 1945 (op.cit.) men var da allerede godkjent av det Storting trådte sammen om sommeren.

Rettsgrunnlaget for oppgjøret med Quisling og NS var Straffelovens bestemmelser om landsförræderi (§ 83-97), spesielt § 86 om bistand til fienden. For noen NS-medlemmer ble også Den Militære Straffelov anvendt. Siden minstestrafen for förræderi, i utgangspunktet en alvorlig förbrytelse, var 3 års fengsel, kunne man i prinsippet bare ramme et antall ledende kollaboratører ved å anvende Strl. § 86. For å ramme *alle* registrerte medlemmer av NS vedtok London-regjeringen derfor flere «provisoriske anordninger» der medlemskapet ble gjort ulovlig og rammene for bred straffeförfölgelse lagt.

Viktigst ble forordningen av 22.1.1942 som senere ble inkorporert i den såkalte Landssvikanordningen av 15.12.1944. Denne fikk karakter av å være lovgivning med tilbakevirkende kraft. Personer som etter 21.1.1942 tegnet seg som medlemmer, eller som opprettholdt medlemskap i NS etter 8.april 1940, ble erklært straffskyldige. Anordningen hjemlet at både «passive» og «aktive» NS-medlemmer kunne dömmes til fengselsstraff, böter og inndragning. Et ledd i anordningen var den omstridte bestemmelsen om «Tap av allmenn tillit». Dette innebar tidsbegrenset tap av stemmeretten, retten til å tjene i rikets krigsmakt, samt ulike bestemmelser knyttet til yrkeslivet, der tap av offentlig stilling var den mest brukte. Anordningen innførte i tillegg også et solidarisk erstatningsansvar; alle NS-medlemmene

⁹ For en mer fullstendig oversikt over HF's argumentasjon, London-regjeringens forslag m.v., se *Samling av div. prov. Anordninger, Kgl. Res. m.v. 1945*. (Også trykket som vedlegg til Ot. Prop. nr 66, 1945-1946.) Om gjennomföringen av rettsoppgjøret, se *Om Landsvikoppgjöret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*, avgitt av Justis- og Politidepartementet 11. januar 1962. Innstillingen inneholder, i tillegg til statistikk over antall domfelte, også en lengre fremstilling av debatten om oppgjöret og en oversikt over litteraturen som da forelå om emnet.

skulle betale en kollektiv, økonomisk erstatning for skadene NS-styret hadde påført landet.

Resultatet av forberedelsene i London og hjemme ble det relativt sett mest omfangsrike etterkrigsoppgjøret i Vest-Europa: I Norge straffet en 1400 per 100 000 innbyggere. Belgia, som hadde det nest mest omfattende rettsoppgjøret, straffedømte til sammenligning 963 (Huyse 2000:161). De øvrige 1945-oppgjørene var mindre vidtfavnende. I Danmark og Frankrike ble kun 300 per 100 000 dømt etter overgangen (Tamm 1985:726; Huyse 2000:161), i Nederland var det tilsvarende tallet 700¹⁰ (Romijn og Hirschfeld 1991:295).

Det tok det norske rettsapparatet hele syv år å behandle alle sakene. Ikke i noe annet land ble en så stor andel av befolkningen trukket inn i oppgjøret. I alt 93 000 saker, mer enn fem prosent av datidens voksne nordmenn - og en rekke bedrifter og organisasjoner - ble etterforsket på grunn av mistanke om landssvik. Hver syvende eller åttende husstand ble berørt av straffeprosessene, ved at familiemedlemmer var blant de mistenkte. 49 000 av de mistenkte ble dømt, resten ble frikjent, eller straffeforfølgelsen mot dem ble innstilt (henlagt). Blant de dømte var de aller fleste av NS' medlemmer, inkludert 26 000 som ble dømt ene og alene for sitt medlemskap. I praksis var det kun høy eller lav¹¹ alder som kunne gi straffefrihet for et tidligere NS-medlem. Det store antall nordmenn som ble dømt for landssvik gir derfor inntaket til å analysere oppgjørets tallrike og uintenderte konsekvenser.

Hvorfor valgte en i Norge å gjennomføre et så «strengt» rettsoppgjør? Litteraturen forklarer nye regimers valg av strategi i forhold til «transitional justice» ved å vise til kontekstens betydning. En særlig viktig kontekstuell faktor er overgangens form. Noe forenklet kan det sies at regimesammenbrudd, som det i Norge, resulterer i straffeprosesser, mens en forhandlet overgang gir sannhetskommisjoner (Larsen 1998-b). Tendensen henger sammen med maktbalansen ved overgangen. Kombinasjonen av et delegitimert styre og et sterkt, nytt demokratisk regime – med vilje til å rettsforfølge fortidens overgrep – tilrettelegger for et omfattende, rettslig oppgjør (Andreassen og Skaar 1998). Jo større ressurser den avgående regjeringen har, desto sterkere blir derimot kravene om amnesti og immunitet for straffeforfølgelse (op.cit.). Reises det likevel anklager, kan det medføre trusler om statskupp og dermed sette selve demokratiet i fare (op.cit.: Orentlicher 1995:379). Er det avgående regimet sterkt, utgjør maktforholdene med andre ord en avgjørende, situasjonsbestemt begrensning i forhold til overgangsjustis.

¹⁰ Huyse (2000:161) oppgir et høyere tall (1216). Men det stemmer ikke med antall dommer avsagt av de forskjellige, nederlandske domsinstansene (jfr. Romijn og Hirschfeld 1991:295).

¹¹ Medlemmene av NS' særorganisasjon for barn og ungdom (NSUF) var under 18 år og ble derfor ikke straffet.

Særlig maktbalansen, men også andre praktiske begrensninger, som rettsvesenets kapasitet, har i mange land medvirket til at straffereaksjonene etter overgangen ikke har stått i noe rimelig forhold til det falne regimets forbrytelser.

Situasjonen i Norge i 1945, med en elitestyrte overgang og ekstremt skjev maktbalanse i det nye regimets favør, forklarer at oppgjøret med NS kunne bli så strengt, og samtidig bli gjennomført så effektivt. En annen forklaring på det som hendte i Norge er ellers at oppgjør som følger umiddelbart etter et regimeskifte gjerne blir hardere enn de som først gjennomføres senere (Elster 2004 a-b; jfr. Huyse 1995:345). Årsaken er at aktørene like etter overgangen ofte styres mer av følelser enn av fornuft (op.cit.)

Oppgjørets omfang i lys av transitologi

Det norske oppgjørets unike omfang lar seg ikke uten videre forklare ut fra et «transitional justice»-perspektiv. Rettsoppgjørs dimensjoner, hvor mange som straffeforfølges, er i det hele tatt lite diskutert – ut over at flere forfattere påpeker hvordan mange oppgjør med fortiden har fått «for begrenset» omfang. Ulike rammebetingelser kan enten forhindre et oppgjør, eller føre til at mange overgripere går fri. Standardverket *Transitional Justice* viser til følgende paradoks: Nettopp den uinnskrenkede makten som trengs for å straffe menneskerettsbrudd under det autoritære regimet er i seg selv en potensiell kilde til nye overgrep etter regimeovergangen (Zalaquett 1995:18). Litteraturen gir enkelte eksempler på at overgangsjustis kan skape ny urettferdighet, et fenomen som med et nytt begrep kan kalles «transitional injustice».¹² Eksempelene som gis gjelder brudd på vanlige rettsprinsipper (op.cit.; Elster 2004-b:141; Huyse 1995:342). Dette knytter seg framfor alt til bruken av nye rettsregler med tilbakevirkende kraft. Muligheten for at rettsoppgjør kan skape ny urett ved å favne urimelig vidt er derimot sjelden diskutert.

Ifølge teori om overgangsjustis har rettsoppgjør to overordnede målsettinger. Oppgjør skal tiltale og dømme personer som har begått kriminelle overgrep eller forbrytelser mot konstitusjonen, men også virke avskrekkende på potensielle lovbryttere i fremtiden (Andreassen og Skår 1998). I Norges tilfelle, der lovbruddene hadde funnet sted i en unik historisk situasjon og nesten utelukkende var begått av vanlige, ellers lovlydige borgere, var imidlertid betydningen av preventiv effekt i realiteten usannsynlig.

Faglitteraturen virker ofte å ta for gitt at rettsoppgjør, der nye demokratier er i stand til, og villige til, å gjennomføre dem, primært er motivert av et ønske om å straffe personer som

¹² Jeg har valgt å formulere både dette og tre andre nye fagbegreper på engelsk. Bakgrunnen for det er at jeg vil knytte an til liknende, veletablerte begreper om «democratic transitions» i den engelskspråklige litteraturen.

har begått kriminelle handlinger eller beordret menneskerettsbrudd (*crime against humanity*). Implisitt antas det dermed at målet er en rimelig grad av samsvar mellom straffeutmålingen og omfanget til forbrytelsene som ble begått før overgangen. Men krigen og okkupasjonen rammet ikke Norge hardt, sammenlignet med andre land i Europa.¹³ Hvorfor fikk vi da et så omfattende oppgjør?

Det norske rettsoppgjøret, som rettet seg mot et avmektig mindretall, illustrerer hvordan også andre motiver kan spille inn når handlingsrommet er stort. Av de dømte NS-medlemmene var under ni prosent tungt belastede; angivere, torturister med flere. De øvrige, inkludert 26 000 passive medlemmer, var «politiske forbrytere». Hvis oppgjøret bare hadde rettet seg mot kriminelle gjerningsmenn (*perpetrators*) og dem som med alle midler forsøkte å tvinge igjennom en nasjonalsosialistisk revolusjon ville oppgjøret ha rammet langt færre og en ville redusert omfanget av alvorlige, sosiale konsekvenser for de passive NS-medlemmene.¹⁴

Flere situasjonsbetingede motiver lå bak masseoppgjøret. For regjeringen Gerhardsen fungerte rettsoppgjøret i den første etterkrigstiden åpenbart som en konkret, politisk legitimering. Fordi det gjaldt å demonstrere handlekraft, kunne et oppgjør av mer moderate dimensjoner ha virket imot sin hensikt (Larsen 1998-b). Ved å plassere all skyld for krigens lidelser på medlemmene i NS, kunne mer eller mindre problematiske handlinger begått av norske myndighetspersoner, organisasjoner eller bedrifter unnskyldes. De mange som på den måten unngikk å få offentlighetens søkelys på sin handlemåte under krigen, var blant den norske overgangens klareste «vinnere». Så lenge offentligheten fokuserte på oppgjøret med NS, avledet det, som en sideeffekt, også oppmerksomheten bort fra krigsseilerne og andre som hadde lidd skade, men likevel kom relativt dårlig ut i etterkant av overgangen (jfr. Larsen 1998-b). Fokuseringen på NS og vekten på straff for kollaborasjon, skjøv andre forhold ut i fremtiden og de ble glemt i den offentlige debatt.

Rettsoppgjøret fungerte, i likhet med vår tids sannhetskommisjoner (Andreassen og Skår 1998), som autoritativ historieskriving, og bidro til at okkupasjonstidens gråsoner mer eller mindre forsvant fra den offentlige bevissthet. Det entydige, moralske skillet domstolene trakk mellom «gode nordmenn» og et mindretall «landssvikere» ble et viktig fundament for etterkrigstidens nasjonsbygging. Ved frigjøringen var det bare 40 år siden Norge brøt ut av

¹³ Omkring 10 000 nordmenn – tilsvarende 0,3 prosent av datidens befolkning - mistet livet som følge av krigen (Borgersrud 1981:33). Kun Danmark hadde relativt sett færre tap av menneskeliv.

¹⁴ Om norske myndigheter i 1945 hadde valgt å begrense rettsoppgjøret, og samtidig hadde innvilget økonomisk støtte til krigsseilere og andre som hadde lidd skade, ville overgangen nokså sikkert ha skapt færre «tapere» og mindre bitterhet.

unionen med Sverige. Rettsoppgjøret inntraff dermed i en tidlig fase av det moderne Norges nasjonsbygging, en periode hvor det var behov for samlende, nasjonale symboler (Borge 1998). Forestillingen om at «alle» nordmenn, med unntak av noen «landssvikere», fra første stund bekjempet tyskerne og NS, har styrket den norske, nasjonale identiteten (Eriksen 1995).

Flere har ellers pekt på ønsket om hevn som en viktig drivkraft bak rettsoppgjøret (Borge 1998). Hvis «Landssvikanordningen», og senere Landssvikloven fra 1945, ikke var blitt moderert (jfr. Andenæs 1998:144; 248) ville oppgjøret, slik HF antakelig hadde sett for seg, ha stoppet videre sosial integrering i samfunnet av dømte NS folk etter utsonet straff. HF's oppfatning synes å ha vært at samtlige personer som hadde vært medlemmer av NS var skyldig i alvorlig kollaborasjon. Motstandsbevegelsens rolle i forberedelsen av anordningene bidro formodentlig til at hevmotivet ble fremtredende. London-regjeringens motiv for å gi HF's forslag til retningslinjer prioritet var at den ville være på linje med opinionen hjemme i Norge. Regjeringen hadde vel heller ikke noe mer forsonlig syn på NS-medlemmene enn hva HF hadde.

Omfanget av menneskerettsbrudd i Norge var mye mindre enn i for eksempel Tyskland. I Vest-Tyskland ble det i perioden 1945-1996 likevel kun avsagt 6.494 dommer mot personer som hadde begått forbrytelser i nazitiden (Elster 2004-b:15). Her burde forholdene ha ligget til rette for et oppgjør i stort format, men konsentrasjonen om de mest brutale ugjerningene (KZ-oppgjørene) og den store sammensvergelsen (Nürnbergdomstolen) bidro til at bare toppene i nazipartiet og de verste bødlene ble dømt. Også det italienske oppgjøret ble i praksis lite omfangsrikt (Larsen 1998-b), men her gjennomførte partisanbevegelsene en serie henrettelser og brutale handlinger mot fascistpartiets støttespillere og ledere i krigens siste fase.

I et komparativt perspektiv er det fortrinnsvis paktens om rettsoppgjøret, og HF's innflytelse i den sammenhengen, som gjør Norges tilfelle spesielt og langt på vei forklarer oppgjørets unike omfang. I andre frigjorte, vesteuropeiske land var det myndighetene, kanskje i mindre grad med bistand av motstandsbevegelsen, som bestemte retttoppgjørenes utforming. Også i de andre landene krevde motstandsorganisasjoner at en vid personkrets skulle straffes, men myndighetene tvang igjennom mer begrensede straffeprosesser slik at samfunnslivet hurtig kunne normaliseres (Borge 1998). Dette medførte både i Frankrike, Vest-Tyskland og Italia at mange uløste problemer kom til å prege etterkrigstiden helt fram til i dag. Selv i våre dager pågår det oppgjør både i Tyskland og Frankrike der de må slite med «etterslep» av kriminelle nazister eller kollaboratører, fordi de ikke tok oppgjøret i full skala rett etter at krigen var over. Valget mellom å ta et stort oppgjør tidlig, eller et mildere, i begge tilfeller

med mulige senvirkninger, var blant utfordringene befridde demokratier måtte ta stilling til etter krigen.

Rettsoppgjørets sosiale konsekvenser

«(Jeg) gruet for all den menneskelige ulykke et slikt oppgjør uvegerlig ville føre med seg, ikke bare for de skyldige, men også for alle deres pårørende.» Jussprofessor Johs. Andenæs minnes sitt NRK-foredrag i mai 1945 (Andenæs 1998:87).

Hvilke kort- og langsiktige konsekvenser kan Landssvikoppgjøret – utilsiktet - ha fått for barna til dem som ble dømt? Hvilke føringer ga Staten for dem fra og med 1945, ved sin gjennomføring av rettsoppgjøret? Overgangssituasjoner er som nevnt dynamiske og uoversiktlige. De karakteriseres derfor av stor risiko for ikke-planlagte resultater. Aktørene har begrenset tid og kunnskap til å forutsi beslutningers utfall når de bestemmer seg for valg av typen oppgjør (Merton 1936). Særlig uoversiktlig blir det når konsekvenslinjen, som i det aktuelle tilfellet, trolig strekker seg langt inn i fremtiden. Når følelser er en viktig del av motivasjonen for myndighetsbeslutninger som gjelder det gamle regimets overgrep (jfr. Elster 2004 a-b) øker det omfanget av uintenderte konsekvenser.

Faren for omfattende, negative følger tilsier ellers at et «grundig» oppgjør, i betydningen vidtfaende, ikke nødvendigvis er noe ideal eller det mest rettferdige – slik Jon Elster synes å mene¹⁵ (jfr. Elster 2004 b:140). Annen litteratur tilrå da også at overgangsoppgjør bør konsentrere seg om alvorlige forbrytelser, ikke ta sikte på å straffe samtlige individer som kan ha begått mindre forseelser (Zalaquett 1995:8).

Transitional depowerment

«En kan si at den som dømmes til å tape almen tillit dermed økonomisk, sosialt og politisk settes utenfor det samfunn som han har vist seg uverdigg til å tilhøre.»
Justisminister Terje Wold orienterer om «Landssvikanordningen» over London radio 24/2 1942.¹⁶

Hvordan ble forsøk på å dempe de sosiale virkningene iverksatt i den første etterkrigstiden? Det ble foreslått tiltak for å gi tidligere NS-folk innpass i arbeidslivet (jfr. Nissen 1945), men forslagene ble ikke realisert.¹⁷ Noen form for organisert rehabilitering eller ettervern av de landssvikdømte ble heller ikke satt i verk (Gogstad 1999).

¹⁵ Elster regner opp seks «ønskemål» i forhold til rettsoppgjør. Ett av dem er at oppjøret bør være grundig, i den forstand at en stor del av kollaboratørene blir dømt.

¹⁶ Gjengitt i *Morgenbladet* 28/1-48.

¹⁷ Fordi det etter krigen oppsto et stort behov for arbeidskraft, kom også mange av «landssvikerne» etter hvert i arbeid (Bull 1979).

En av de konkrete, sosiale virkningene av oppgjøret den første tiden var beslag av økonomiske midler og formueinndragning hos mange «nazifamilier». Familiene sto da uten penger til det daglige forbruk. I 1945-1946 ble mange kastet ut av sine boliger. Som et annet eksempel på den første etterkrigstidens negative holdning til NS-familiene, kan nevnes at Regjeringen Gerhardsen så sent som i juni 1946 drøftet om det kunne være mulig og hensiktsmessig å inndra tidligere NS-folks radioapparater (Sak nr 26, 4.6.46). «Private aksjoner» i lokalmiljøene var også vanlige i den første tiden med hets, oppsigelser i arbeidsforhold, motvilje mot å ansette «landssvikere» samt oppfordringer til folk om ikke å handle med næringsdrivende som hadde vært NS-medlemmer.

De indirekte og uformelle konsekvensene av oppgjøret kan i flere tilfeller ha vært viktigere enn opplevelsen av å bli straffedømt og sone i lukket eller åpen anstalt (Borge 1998). «Transitional justice» gjennomført slik, kan, som en indirekte effekt, skape eller forsterke et sosialt stigma som også rammer andre generasjon. Herman Schwartz viser, som en av de få innen «transitional justice»-litteraturen», til at «lustration» rammer både den enkelte og hans familie: Det å miste arbeidet på grunn av «utrenskning» er direkte stigmatiserende og leder sammen med andre forhold til utestengning fra samfunnet (Schwartz 1995:465). De negative konsekvensene har en akkumulerende effekt; uten arbeid får foreldre dårlig økonomi som igjen gir dårligere valgmuligheter i barns oppvekst.

Et stigma defineres som noe sosialt diskrediterende og vedvarende, som påvirker omgivelsenes generelle oppfatning av en person (Goffmann 1963). Det spesielle NS-stigmaet som oppsto under okkupasjonen ble forsterket og sementert av rettsoppgjøret. Jussprofessoren Johs. Andenæs har beskrevet den suggestive makten som lå i den nye landssvikerbetegnelsen: Ordet kunne lett bringe tankene hen på personer som var kjøpt og betalt for å svike sitt land, og førte dessuten til at samtlige NS-folk ble slått i hartkorn med de mest belastede medlemmene (Andenæs 1998).

Avisene fungerte som gapestokk under oppgjøret, og medvirket til at stigmatiserende oppfatninger om landssvikerne fikk feste seg i folks bevissthet (Borge 1998). I årene som fulgte ble de landssvikdømte verken tilgitt eller glemt av samfunnet. Mekanismer i politikk og presse sørget for å opprettholde «isfronten» (Dahl 1999). De dømte hadde valgt «feil» da det gjaldt og sto derfor på utsiden av det nye, nasjonale fellesskapet av «gode nordmenn» (Borge 2002). Offentlige minnehøytider har i alle år etter 1945 koblet henholdvis motstand og kollaborasjon under okkupasjonen til absolutte moralske verdier; troskap og svik (Eriksen 1995; jfr. Maerz 2005). Ifølge historikeren Ole Kristian Grimnes kan denne «grunnfortellingen» ha vært mer bestandig i Norge enn i andre okkuperte land (Grimnes

2009).

Ifølge stigmatteori er det en universell tendens at personer folk regner som forrædere blir kraftig stigmatisert, fordi de sees som en trussel mot sin egen nasjons sikkerhet (Neuberg et al 2000). Folks tilbøyelighet til å tilskrive landssvikene en rekke dårlige egenskaper (onde, svikefulle og lignende) bidro også til å befeste stigmatiseringen (jfr. Dovidio et al 2000:4). Et typisk kjennetegn ved intens brennemerking er nettopp at andre forklarer den stempledes normbrudd ved å vise til vedkommendes personlighet¹⁸ (op.cit.) En siste forklaring på svimerkets kraft er ellers at de dømte landssvikene tross alt var relativt få, mens regimets passive og aktive motstandere utgjorde en dominant gruppe. NS-stigmaet var, i tillegg til sine andre forsterkende egenskaper, også et minoritetsstigma.

Minnet om NS har øyensynlig vært sterkt og stabilt gjennom etterkrigstiden. Så sent som i 1981 kunne 40 % av de spurte i en survey konkret navngi ett eller flere tidligere medlemmer i nabolaget (Larsen 1998-c). Den norske demokratiøvergangen, og det påfølgende oppgjøret, bevirket for NS-medlemmenes del en mangesidig avmektiggjøring som jeg med et nytt begrep vil kalle «transitional depowerment». De landssvikdømte ble ifølge et NS-barn «stilt bakerst i alle køer» (Jacobsen 2007:7).

Fem hypoteser om oppgjørets følger for NS-barna

«Ettervirkningene av prosessen vet vi i andre generasjon mye om. Med foreldre preget av sykdom, isolasjon, økonomiske problemer, følelsesmessig avstengning og hemmeligholdelse. Det var prisen vi alle betalte.» (NS-barn Morten Borgersen i VG 6.11.09)

Jeg skal nå, som utgangspunkt for analysen i de empiriske artiklene, formulere til sammen fem hypoteser om hvordan NS-barn kan antas å ha opplevd konkrete følger innenfor privatsfæren. De tre første hypotesene beskriver typiske kjennetegn ved gruppen som helhet. De øvrige to dreier seg om sannsynlige årsaker til individuell variasjon innen gruppen. Alle de fem hypotesene handler om hva jeg forventer når data fra de tre artiklene om NS-barna sees i sammenheng. At det blant landssvikernes barn vil avdekkes forskjellige erfaringer knytter seg blant annet til kohorteffekter. Noen NS-barn er født før, noen under og noen etter krigen. De vokste opp i ulike historiske perioder. Tross individuell variasjon forutsetter jeg at det på gruppenivå kan identifiseres generelle tendenser.

Den første hypotesen (H1) har jeg allerede omtalt foran: Oppgjøret i 1945 øvde en negativ innflytelse på tilværelsen til flertallet av NS-barna, slik at kun en liten del av 2.

¹⁸ På engelsk kalles denne stigmaformen «character stigma» (Crocker, Cornell og Major 1993).

generasjon gikk helt fri. Når barns viktigste forsørgere, omsorgspersoner og identifikasjonsobjekter blir avmektiggjort av Staten, virker det sannsynlig at barna ble påført vanskeligheter, antakelig på mange og ulike måter. Jeg forutsetter i H1 at familiebakgrunnen har hatt negativ innvirkning på alle de tre spesifikke områdene som er undersøkt: psykisk helse, farsrelasjonen og indirekte stigmatisering.

Når det gjelder mental helse (jfr.A3), vil hypotesen formuleres ut fra ideen om at barn av landssvikdømte i voksen alder som konsekvens fikk en overhyppighet av stress-symptomer og redusert psykisk velbefinnende. Dette er sannsynlig ut fra hva som er kjent om den historiske sammenhengen, og på bakgrunn av psykologisk teori om stresspåvirkninger. Flere NS-barn forteller om traumatiske erfaringer på grunn av foreldrene (Borge 2009). Forskning tyder på at mobbing og isolasjon i barneårene ofte gir seg utslag i depressive sykdomstegn og redusert selvfølelse senere i livet (Olweus 1994). Det er videre sannsynlig at en del NS-barn har hatt vanskelig for å identifisere seg med sine «stemplede» fedre og/eller mødre. Mangel på nærhet med foreldre kan øke sjansen for depresjoner og andre psykiske plager (Canetti 1997; Parker 1990; Bornstein og O'Neill 1992).

Antakelsen om at forholdet til far, vanligvis familiens eneste eller primære NS-medlem, ofte ble skadelidende (jfr.A4) kan underbygges av teori hentet fra psykologien: For en del av barna medførte farens veivalg og landssvikdommen vonde opplevelser som kan ha gitt økt ambivalens i relasjonen og gjort det problematisk å identifisere seg med ham. Andre NS-barn følte skam over å ha en brennemerket far, noe som også kan skape følelsesmessig ambivalens (Aronson 1996). Høy grad av ambivalens opptrer gjerne sammen med svak eller usikker foreldre-tilknytning (Maio, Finchham og Lycett 2000). NS-barnas farsrelasjon ble ventelig satt under press, om enn i varierende grad og med forskjellige, individuelle utfall.

Hvorfor er det grunn til å tro at mange NS-barn opplevde indirekte (assosiativ) stigmatisering (jfr.A5)? Det er fra før påvist at et personlig stigma noen ganger «smitter over» på nær familie og andre som omgås den «stemplede» (Phelan et al 1998). Goffmann kalte denne spredningseffekten «ledsagerstigma», men den er senere også kjent som «assosiativt stigma» (Östman og Kjellin 2002). Jo sterkere brennemerking av et individuelt avvik, desto større er faren for at slektninger, og barn, blir assosiert med stigmaet (Phelan et al 1998). I mitt case, der det øyensynlig forelå en allmenn og intens stigmatisering av barnas foreldre, er det rimelig å anta at barna ofte har møtt sosiale sanksjoner.

I den andre hypotesen (H2) om oppgjørets langvarige, sosiale ettervirkninger og konsekvensene for andre generasjon, antar jeg at den spesielle, norske minnekulturen begrunner dette. I mange år var Norge preget av en nasjonsbyggende forestilling om at krigen

delte befolkningen i moralsk gode og moralsk dårlige individer, og dette førte til at en «frøs fast» den oppfatningen (Maerz 2005; Grimnes 2009; Dahl et al 2010). Den kollektive erindringen har derfor bidratt til å forlenge rettsoppgjørets stigmatiserende effekt.

Den tredje hypotesen (H3) knytter seg til de sosiale mekanismene som bidrar til å forklare hvordan ulike individer opplevde forskjellige konsekvenser. Hypotesen om sosiale mekanismer bygger på en antakelse om at det ikke var tilfeldig hvordan ulik bakgrunn ga forskjellig utslag for NS-barna. Slike mekanismer finnes formodentlig på alle de tre feltene jeg har studert empirisk; den enkeltes psykiske helse (jfr.A3), farsrelasjon (jfr.A4) og eventuelle erfaringer med assosiativ stigmatisering (jfr.A5).

Jeg tester i alle de tre artiklene med survey-data (A3-A5) ut hypotesen om individuell variasjon ved å korrelere avhengig variabel med en rekke andre variabler. Noen eksempler: Mental helsetilstand i voksen alder kan blant annet henge sammen med antall gjennomlevde, NS-relaterte påkjenninger. Jo flere belastninger, desto dårligere psykisk helse (Brevik 2003). Men variasjoner i NS-barns mentale helse kan også henge sammen med andre variabler, for eksempel kjønn: Kvinner rammes oftere enn menn av psykiske plager (Dalgård et al 2007).

Kjønn er også en av variablene som prøves ut i analysen av variasjon i NS-barnas farsrelasjon. Kanskje kan det at gutter i større grad enn jenter identifiserer seg med far (Smith 2003:329) ha medført at mannlige NS-barn oftere enn kvinnene har fått et ambivalent forhold til sine «avmektige» og «stemplede» fedre. En annen mulighet – av flere – er at et godt farsforhold vil korrelere med et positivt syn på NS. Det kan i så fall skyldes en kjent effekt fra sosialpsykologien, nemlig at vi lettere påvirkes av noen vi liker (Bjerke og Svebak 1997:219).

Hva angår den enkeltes tilbøyelighet til å møte indirekte stigmatisering, viser forskning at folk skjeler mellom personer som tilhører en uglesett gruppe, slik at noen diskrimineres mer enn andre (Zäske et al 2006). I NS-barnas tilfelle kan differensieringen for eksempel skyldes at den enkelte fikk overført intensiteten i sine foreldres landssvikerstempel. En annen av variablene som testes ut i den sammenhengen er by-land skillet. Hvis NS-barn i bymiljøer var mer utsatt enn på bygdene, kan det skyldes at små lokalsamfunn gjerne er mer sosialt inkluderende enn byer (jfr.Ericsson og Simonsen 2004).

De to siste hypotesene (H4-H5) omhandler mekanismer som på ett eller flere av de undersøkte områdene kan bidra til å belyse individuell variasjon i transisjonens konsekvenser. Den fjerde hypotesen (H4) gjelder betydningen av fødselsår og sier noe om hvordan oppgjørets utilsiktede virkninger kan ha utviklet seg over tid: Her formoder jeg at NS-barna som ble født før, eller under krigen, har vært mer utsatt for alle de negative konsekvensene nevnt ovenfor. Selv om jeg forutsetter at krigen og oppgjøret fikk langvarige ettervirkninger

for NS-barnas del, er det naturlig å tenke seg at de eldste blant dem, som opplevde frigjøringen og den første etterkrigsperioden, har vært mer utsatt enn de yngre. Jeg går i den sammenhengen ut fra at landssvikerne med årene tross alt ble noe mindre fremtredende i folks bevissthet, slik at det sosiale «trykket» på tidligere NS-familier gradvis avtok.

Min femte og siste hypotese (H5) retter seg mot konsekvensene av fars NS-aktivitet: Hvordan har virkningen vært om far var henholdsvis et passivt papirmedlem, eller en aktiv NS-mann som ble straffet for alvorlige handlinger? Jeg forventer intuitivt at jo mer alvorlig landssvik, og jo hardere straff, desto større ble de sosiale konsekvensene for andre generasjon.

Tidligere norsk og internasjonal forskning

«I et gjennomforsket samfunn som vårt er det utrolig at et slikt tema fortsatt ligger der som en blind flekk» (Leder i *Morgenbladet* om NS-barna, 17.7.09)

Situasjonen til landssvikerens barn har de siste årene fått en del oppmerksomhet i norsk offentlighet.¹⁹ Men det er forsket lite på emnet, og det er aldri tidligere blitt analysert i et transitologisk perspektiv. Først på 1990-tallet begynte forskere å interessere seg for krigens og overgangens langsiktige virkninger på NS-barn, tyskerbarn (også kalt krigsbarn) og andre grupper som i etterkrigstidens Norge ble assosiert med den «gale siden» (Larsen 1999:28).

En tidlig forløper for denne nye interessen var Stein Ugelvik Larsens survey blant forhenværende medlemmer av NS, gjennomført allerede i 1972 (Larsen 1972). Oppunder halvparten av de som hadde barn oppga ved den anledningen at barna hadde hatt problemer som følge av NS-medlemskapet (Borge 2009; Larsen 1998-c:1555). Foreldrene beskrev i den sammenhengen et mangfold av problemer, blant annet utestengning fra venneflokken, mobbing på skolen eller skoleveien, psykiske helseplager og vansker med å få arbeid (op.cit.).

Selvbiografiene

«Mein Vater. Han som var så ordentlig og mild bestandig ... Han – en forræder? Det er ikke til å tro den dag i dag» (Anders Bye, f. 1933)²⁰

En annen informasjonskilde som også forelå da sosiale ettervirkninger på «tapersiden» omsider ble et tema for forskning er NS-barns selvbiografier. Selv om tendensen til å stigmatisere alle som forbindes med NS sitter dypt i den norske folkesjelen er det med tiden blitt mindre risikabelt for de dømtes etterkommere å stå fram enn det var i de første

¹⁹ Se for eksempel *Dagbladet* 12/5-90 og 17/6-02, foruten *Psykisk Helse* nr.2 1998 og en rekke artikler i *Morgenbladet* for juli og august 2009.

²⁰ Fra *Ute* (1998).

etterkrigsårene (Larsen 1999:28). Den første selvbiografien utkom tidlig på 1980-tallet, siden har det fulgt en rekke andre (Skogen 1982; Eggen 1991; Bye 1998; Jacobsen 2007; Westlie 2008). Denne litteraturen gir mange innblikk i hvordan den enkeltes barndom og livsvilkår ble påvirket, kanskje til og med formet av fars NS-bakgrunn og landssvikdom.

Ingen av de omtalte fedrene tilhørte det øvre sjiktet i NS, ingen var heller blant de strafferettslig mest belastede. Legger en de fem selvbiografiene ved siden av hverandre er det ellers slående hvor forskjellige de er. Den karakteristikken gjelder ikke bare de ytre omstendighetene som skildres, men kanskje enda mer de holdninger til faren og hans skjebnesvangre valg som kommer fram. Her finner en et vidt spekter av reaksjoner: En av forfatterne forsvarer sin far uten forbehold og solidariserer seg med hans krav om oppreisning (Skogen), de andre undrer seg over at nettopp deres far kunne velge «feil» (Bye og Jacobsen) eller fordømmer hans handlemåte helt og holdent (Eggen og Westlie). Relasjonen til far, i Eggens bok også moren, fremstår som et hovedmotiv i alle bøkene.

Mobbing og utestengning derimot, er ikke i noen av dem et sentralt tema. Skogen og Bye forteller at de i perioder ble plaget på grunn av NS-forholdet, men fremstår ikke som alvorlig preget av den erfaringen. Selv om de fem beretningene fra ressurssterke enkeltpersoner ikke gir sikkert grunnlag for å generalisere, tyder bøkene i alle fall på at de landssvikdømtes barn neppe utgjør noen homogen gruppe, verken hva erfaringer eller meninger angår.

Kvalitative intervjuopplegg

Det eksisterer også to kvalitative studier basert på samtaler med et mindre antall NS-barn. Begge gir, gjennom innsyn i enkeltskjebner, bidrag til forståelsen av denne gruppens oppvekstsituasjon og livsbetingelser. Den første som gjennomførte slike intervjuer med NS-barn var journalisten Asgeir Olden (Olden 1988). Olden intervjuet i alt 11 personer. Alle, utenom en av de seks kvinnene (Bente Blehr), var anonyme.

I Oldens materiale er det individuelle variasjoner, men hovedinntrykket som formidles er et noe annet og mer enhetlig enn det en får av å lese selvbiografiene. I intervjuene sier de fleste at de har sympati med sin far (i ett tilfelle mor), og at de har forsøkt å forstå hans motivasjon for å gå inn i NS. Flertallet, åtte av de elleve, var blitt mobbet, ofte med alvorlige psykiske følger. En rød tråd i boken er ellers en slags oppgitt bitterhet over alt NS-barna uforskyldt måtte gjennomgå for sine foreldres skyld (jfr. Eik og Larsen 1999).

En senere undersøkelse som også bygger på et begrenset antall intervjuer er Jarl Eiks hovedoppgave (Eik 1997). Samtlige av NS-barna han skriver om; ni kvinner og elleve menn,

forlangte å få være anonyme. Noen få hadde klart seg godt i voksen alder, men det generelle bildet som tegnes er enda mer dystert enn i Oldens bok. Lærevanskene til NS-barna i Eiks undersøkelse viste seg ofte å ha sammenheng med familiebakgrunnen. De fleste berettet om vedvarende mobbing, spesielt i skolesituasjonen. Ikke få hadde mangelfull utdanning, anselige helseplager og dårlig betalte jobber. Mange rapporterte også at de helt fra barndommen av hadde følt skyld og skam, i tillegg til en vedvarende frykt for å bli «avslørt» som NS-barn.

Selv om Eiks resultater antakelig må ses i lys av at han kom i kontakt med de fleste i utvalget gjennom sitt arbeid som lærer for voksne med lese- og skrivevansker, belyser studien hans godt hvordan en gruppe hardt rammede NS-barn har hatt det.

Barn av forræderidømte i andre land

Et sideblikk til andre land som ble okkupert av nazi-Tyskland viser at det også der foreligger forskning, selvbiografier og annet kildemateriale om barn av personer som etter frigjøringen ble straffedømt for kollaborasjon. Med foreldre som etter 1945 tilhørte en mer eller mindre «avmektiggjort» minoritet stemplet som forrædere, er det likhetstrekk mellom de ytre rammene for disse barnas oppvekst og de norske NS-barnas situasjon. Generelt antyder den oftest begrensede litteraturen også i de andre landene at familiebakgrunnens konsekvenser har satt preg på livene til 2.generasjon. Både i Frankrike (Rigolout 1993), Danmark (Bryld 1995; Koch, Hollinger og Lund 1999) og Nederland (Lindt 1998; Kromhouts 2002; Tames 2009 a-b) synes nazi- eller kollaboratørbarn å ha en del til felles med NS-barna i Norge, slik de hittil har fremstått i litteraturen. Men utenfor Norge er det fremfor alt i Nederland det er blitt forsket på barn av de som ble dømt for å ha valgt «feil» under okkupasjonen.

Sammenligner en de norske landssvikernes situasjon etter krigen med situasjonen til eks-kollaboratører i andre vesteuropeiske land, er det ventelig forholdene i Nederland som likner mest. Både okkupasjonserfaringen, kollaboratørpartienes rolle og rettsoppgjørene som fulgte etter frigjøringen har fellestrekk (Dahl 2004; Maerz 2005). At også minnekulturen i Nederland har hatt mye til felles med norske forhold (Maerz 2005; Lindt 1998; Tames 2009 a-b) kan, som i Norge, ha forlenget krigens sosiale ettervirkninger. Selv den stigmatisende, norske landssvikerbetegnelsen har et motstykke i Nederland (*foute Nederlanders*²¹). På bakgrunn av likhetene mellom de to landene kan det, slik litteraturen tyder på, tenkes at barn av nederlandske nazister har erfaringer som likner de norske NS-barnas.

²¹ Foute betyr «feil».

Også i Nederland ble de mange forræderidømte ifølge Martijn W.J.Lindt varig stigmatisert (Lindt 1998). Etterkommernes situasjon har siden tidlig på 1980-tallet med jevne mellomrom fått offentlig oppmerksomhet. En årsak til det er at den ideelle organisasjonen «Herkenning» (anerkjennelse) helt fra 1981 har arbeidet for å hjelpe barn av tidligere kollaboratører og bryte tabuiseringen (Lindt 1998). Både historikere (Scheffel-Baars 1984; Tames 2009 a-b), sosiologer (Donkersloot 1988) og psykiatere (Montessori 1987; Hofman 1991) har publisert studier basert på kvalitative intervjuer med personer som har oppsøkt organisasjonens selvhjelpsgrupper.

Funn fra denne forskningen, som har et visst representativitets-problem, kan kort oppsummeres slik: Fordi det nederlandske samfunnet har hatt en tendens til å identifisere barna med deres forhatte foreldre, har også barna blitt stigmatisert og diskriminert (Lindt 1998). Samtidig satte krigsfortiden også spor i familienes indre liv, ikke minst ved å vanskeliggjøre barnas forhold til sine foreldre (jfr.Scheffel-Baars 1998). Og mange i 2.generasjon har vært plaget av angst, skyld- og skamfølelse, og lever som voksne med redusert psykisk livskvalitet (Lindt 1998).

Det nederlandske rettsoppgjøret favnet vidt, selv om passive medlemmer av landets nazistiske parti ikke automatisk ble straffedømt slik det skjedde i Norge. Men de negative, sosiale følgene et overgangsoppgjør kan medføre for de tiltalte og deres etterkommere, frambringes ikke ene og alene av oppgjørens juridiske utforming. Sannsynligvis oppstår slike bivirkninger som følge av et samspill mellom straffeprosessen og en gitt samfunnskontekst, der den rådende minnekulturen og dennes betydning for nasjonal selvforståelse antakelig er viktige faktorer, slik som jeg har nevnt foran. Overgangen i Belgia kan illustrere dette poenget.

Også Belgia gjennomførte et bredt rettsoppgjør og straffet følgelig mange «små» kollaboratører (Huysse 2000).²² Det er likevel sannsynlig at de negative konsekvensene ble mindre omfattende enn i Norge og i Nederland. Blant de nederlandsktalende i Flandern samarbeidet mange med tyskerne fordi de ga flamske nasjonalister en forhåpning om løsrivelse fra de fransktalende i Vallonia (Pinxten 2006). Etter krigen var det i Flandern lenge en dominerende motkultur, som i diametral motsetning til den «offisielle» belgiske minnekulturen innebar at regionens egne kollaboratører og frontkjempere ble minnet som patrioter og idealister. Samtidig ble rettsoppgjøret framstilt som en vallonsk sammensvergelse mot den anti-belgiske, flamske nasjonalismen. Og de dømte flamlenderne ble lenge oppfattet

²² Belgia hadde som nevnt det nest mest omfattende 1945-oppgjøret i Europa.

som krigens viktigste ofre (De Wever 2009). Selv om det hittil ikke er gjort noe empirisk forskning på det belgiske oppgjørets ettervirkninger, virker det ut fra den særegne konteksten i Flandern naturlig å tenke seg at verken de dømte eller deres barn der ble rammet like hardt i sine dagligliv som i Norge.

Undersøkelsens bidrag til ny kunnskap

Da min survey ble gjennomført i 2001-2002 fantes det, foruten Larsens surveydata fra 1972, et variert kvalitativt materiale om barna til de som ble dømt under det norske overgangoppjøret. Det forelå også en begrenset, internasjonal litteratur om tilsvarende 2.generasjons-grupper i andre europeiske land. Til tross for kvalitetene ved den foreliggende norske og utenlandske litteraturen er det et klart behov for forskning som kan gi mer kunnskap om hva som skjedde i Norge og andre okkuperte land.

På hvilke måter kan den nye spørreundersøkelsen sies å utfylle kunnskapen tidligere forskning, i praksis hovedsakelig intervju-prosjektene til Olden og Eik, har fremskaffet om NS-barna i Norge? Her er fire momenter viktige. Et første moment gjelder utvalgets størrelse: Opplysninger om flere hundre individer muliggjør bruk av statistiske analysemetoder og gir dessuten, forutsatt at det ikke foreligger alvorlig utvalgsskjevhet, et sikrere grunnlag for å trekke generelle slutninger enn med små utvalg. Selv om statistisk analyse av en ukjent populasjon alltid vil medføre usikkerhet vil min undersøkelse kunne gi bedre muligheter til å mene noe om hva som er typisk blant NS-barna med hensyn til erfaringer, holdninger eller andre kjennetegn, fordi utvalget er forholdsvis stort og basert på ulike kontakter.

I hvilken grad gir tidligere publiserte funn og antakelser et rimelig korrekt bilde av NS-barn i sin alminnelighet? Ble for eksempel så mange som ni av ti mobbet, slik Jarl Eik har hevdet? Og har de fleste virkelig hatt psykiske problemer? Mine surveydata gir holdepunkter i form av sikrere anslag enn tidligere, men kan ikke gi endelige svar på slike spørsmål. Ettersom det ikke eksisterer noen populasjonsliste kan det aldri trekkes et representativt utvalg som muliggjør generalisering i statistisk forstand. Alternativet er, som i min undersøkelse, et selektivt, men stort og variert utvalg der en så langt mulig prøver å unngå systematisk skjevhet (jfr.Eik og Larsen 1999:263).

For det andre: Surveyen skiller seg også fra de foregående intervjuprosjektene ved at den ga mer omfattende, variert og systematisk informasjon om det enkelte NS-barn. Dermed kan en, ved hjelp av forekomstanalyse, danne seg generelle inntrykk av hvordan NS-bakgrunnen har virket inn for eksempel på farsrelasjonen - og på en rekke andre områder der en tidligere bare har hatt opplysninger om relativt få individer.

I tillegg muliggjøres for første gang en statistisk sammenligning av ulike underkategorier. Har mannlige NS-barn større psykiske problemer enn de kvinnelige, slik det er blitt hevdet (Karlsen 1998)? Og var de som vokste opp i bygdemiljøer virkelig mer skjermet mot mobbing enn NS-barn i byene? Det at jeg har mangfoldig informasjon om hver enkelt respondent gir meg for øvrig også mulighet til å studere sammenheng mellom variabler og lete etter generelle årsaker til individuell variasjon. Hva kan det for eksempel skyldes hvis det viser seg at noen NS-barn har vært påtakelig mer utsatt for stigmatisering enn andre?

Mine surveydata gir med andre ord nye muligheter for kvantitativ analyse; for eksempel gjennom bruk av korrelasjon og regresjon. Men siden jeg valgte å stille en del åpne spørsmål der de spurte selv fikk formulere svarene, gjør den delen av datamaterialet det også mulig å få en bedre kvalitativ forståelse av spennvidden i NS-barns opplevelser og refleksjoner.

En tredje forskjell mellom min tilnærming og de to eldre undersøkelsene er aktiv bruk av teori. Teoretiske perspektiver, i første rekke hentet fra psykologi, sosialpsykologi og sosiologi, har i den foreliggende undersøkelsen vært retningsgivende både for spørsmålene som ble stilt, og for den senere analysen av data.

Det er, som et fjerde og siste moment, også nytt ved undersøkelsen at jeg, for å få et bedre grunnlag for å tolke funnene, sammenholder dem med relevante data om andre grupper. Et eksempel er Unni Majors data om den psykiske helsen og farsrelasjonen til voksne barn av tidligere konsentrasjonsleirfanger (KZ-fanger) og motstandsfolk fra Mil.Org og den illegale pressen (Major 1996). Også i Majors studie er utgangspunktet en antakelse om at 2.generasjon på uforutsette måter er blitt påvirket av sine fedres handlemåte under krigen. Data fra hennes undersøkelse er benyttet som sammenligningsgrunnlag i to av artiklene (A3 og A4).

Data og metoder

Fordi undersøkelsens tema er sensitivt og mange NS-barn fortsatt skjuler hvem de «egentlig» er, sier det seg selv at det er en utfordring å fremskaffe pålitelig, empirisk informasjon fra et stort utvalg NS-barn. Jeg lyktes, etter mange runder med prøving og feiling, i å få gjennomført en postalsurvey med 376 personer i 2001-2002. Jeg vil kort redegjøre for hvordan NS-barn surveyen ble gjennomført, med en kritisk gjennomgang av de metodiske problemene som knytter seg til den.

Den praktiske utfordringen var i utgangspunktet todelt; først gjaldt det å komme i kontakt med tilstrekkelig mange i målgruppen. Dernest å få dem til positivt å delta i prosjektet. Undersøkelsens spørreskjema ble distribuert på to forskjellige måter. En av tre deltakere (33%) fikk skjemaet via et uformelt nettverk (*Vennetreff for NS-barn*), de resterende

ba selv om å det tilsendt etter at mediene hadde omtalt prosjektet.²³ I tillegg ble alle som mottok spørreskjemaet også anmodet om å oppgi navn på andre NS-barn de trodde ville være villige til å delta i undersøkelsen (jfr.Ringdal 2001:150).²⁴

«Samplet» mitt er dermed todelt: 1/3 fra nettverket av NS-barn og 2/3 fra bruk av «snøballmetoden». Den sistnevnte gruppen var igjen todelt; de som meldte seg direkte til meg etter medieoppslag, og dem som ble med etter anbefaling av andre. Det ville ikke under noen omstendighet ha vært mulig å få et tilfeldigheitsutvalg, trukket fra hele NS-barn populasjonen etter en eller annen form for gitt «liste». Min kjennskap til NS-barn fra arkivøk i «Landssvikarkivet»²⁵ kunne jeg heller ikke bruke som utgangspunkt, siden offentlige arkiver har strenge bestemmelser om det å kontakte personer ut fra opplysninger funnet i arkivene. Undersøkelsen er derfor basert på det jeg mener er det best mulige «sample» som er tilgjengelig. Liknende utvalg benyttes i de aller fleste samfunnsvitenskapelige surveyundersøkelser med avgrensede grupper, og særlig slike som er tabulagt (jfr.Ringdal 2001:111).

Om spørreskjemaet

Spørreskjemaet inneholdt både lukkede og åpne spørsmål. Det ble utformet for å kunne samle inn et bredt spekter av informasjon – så vel kvantitativ som kvalitativ - om den enkelte.

Spørsmålene var inndelt i de følgende 10 kategoriene:

* Bakgrunnsinformasjon om deg selv	* Om din oppvekst mer generelt
* Informasjon om din familie	* Om din ungdomstid
* Om din familie under og like etter krigen	* Om dine foreldre og ditt forhold til dem
* Om deg og din familie etter krigen	* Om dine foreldre, NS og rettsoppgjøret
* Om din skolegang	* Om hva bakgrunnen som NS-barn har betydd for deg personlig

Det anselige antallet spørsmål, i alt 194, og ikke minst innslaget av åpne spørsmål gjør at undersøkelsen skiller seg fra den vanlige bruken av surveys, som er å generere kvantitative data ved å stille relativt få spørsmål med forhåndsoppstilte svaralternativer.

Lærebøker i metode advarer, særlig av hensyn til svarprosenten, mot bruken av omfattende spørreskjema i surveys (Sudman og Bradburn 1989:227). Det viktigste unntaket fra regelen er dersom undersøkelsens tema har spesiell interesse for respondentgruppen og

²³ *Dagsavisen* 15/3-00 og 17/3-00.

²⁴ Fremgangsmåten er kjent som snøballmetoden (Thagaard 1998:15).

²⁵ Rettsdokumentene fra det norske rettsoppgjøret befinner seg i dag i Statsarkivet ved Sognsvann, og er ordnet i et personregister. Forskere, og nære slektninger av de tiltalte, kan etter søknad få tilgang til saksmapper.

derfor kan motivere mange til å delta (Fowler 2003:42), slik jeg antok kunne være tilfellet her. Svarprosenten²⁶ var i overkant av 45, det vil si på et nivå som ikke er uvanlig i postalsurveys (Hellevik 2002). Tatt i betraktning de vanskelighetene som knytter seg til surveys med stigmatiserte undergrupper i befolkningen må svarfrekvensen regnes som tilfredsstillende.²⁷

Den typen design som er valgt i NS-barn surveyen kombinerer bredde- og dybdekunnskap (Jacobsen 2000:83). Mens talldata gir oversikt og muligheter for generalisering, gir kvalitative data flere nyanser og en mer helhetlig forståelse. Det å ha begge typer data for hånden er derfor en styrke for analysen. I prinsippet vil det alltid være ønskelig å gå både i bredden og dybden, dersom det er praktisk mulig (op.cit.) Ulempen er at en kombinasjon av åpne spørsmål og relativt mange enheter, både i min egen survey og i forløperen fra 1972, medfører et omfattende etterarbeid med tilrettelegging, analyse og omkodning av svarene (Ringdal 2001:125).

Erindringsdata

Alle artiklene om erfaringene til de landssvikdømtes barn (A3-A5) er basert på erindringsdata (op.cit:129-130). Det gjelder både mine egne data og Larsens NS-survey. I de to surveyene ble henholdsvis NS-barn og tidligere NS-medlemmer bedt om å redegjøre for hendelser som på undersøkelsestidspunktet lå mange år tilbake, noe som vil kunne føre til redusert pålitelighet.

Det er ingen direkte sammenheng mellom tidsavstand og folks evne til å huske enkeltheter (Kjelstadli 1992:188-189). Men når en spør om begivenheter i fortiden vil glemsel, tidsforskyvning, rasjonalisering og feilerindring være potensielle feilkilder. Psykologiske mekanismer som fortregning kan dessuten føre til at enkelte begivenheter enten ikke blir husket, eller at de blir fordreid. Nyere minneforskning ser erindring som en aktiv prosess, der den enkelte gjennom assosiasjon og på et delvis bevisst grunnlag henter fram minnebrokker (op.cit.).

Representativitet

Begge de to survey-undersøkelsene brukte utvalg som gjør at graden av skjevhet bare kan måles ved å sammenligne strukturelle kjennetegn fra ulike kilder, som alder, kjønn, bosted

²⁶ Beregnet utfra hvor mange individer som alt i alt fikk spørreskjemaet tilsendt, enten via «Vennetreff» eller etter eget ønske.

²⁷ Det lyktes i surveyen å samle inn omfattende informasjon om alle emnene som ble omtalt i spørreskjemaet: De fleste som deltok besvarte alle, eller nesten alle spørsmålene. En kategori spørsmål (*Parental Bonding Instrument*) skiller seg ut, ved at så mange som 1/3 av deltakerne lot være å svare på dem. Enkelte NS-barn oppga at de fant det vanskelig å besvare PBI-spørsmålene, andre at de ikke skjønnte hvorfor de var relevante.

ved et gitt univers. I følge Larsen er utvalget i hans survey rimelig representativt i forhold til det samlede NS-arkivet for hele landet (Larsen 1998-c:1554).

Representativiteten i mitt utvalg kan jeg også kontrollere mot samme NS-arkiv, og mot befolkningen som helhet i dette tidsrommet. Kjønnfordelingen i utvalget, med 49 % menn og 51 % kvinner, antas å være tilnærmet lik populasjonen i landet.²⁸ Fødselsår er ikke så lett å sammenligne, da NS-arkivet ikke gir den typen informasjon om barna som gruppe.

De eldste NS-barna ble født før krigen og opplevde den som barn. De yngste, hvis foreldre var blant de yngre NS medlemmene, ble født etter 1945. Dette aldersspennet i populasjonen gjenspeilte seg i utvalget: En tredjedel (32 %) av de som deltok var født før 1940, en like stor andel (34 %) kom til verden i 1940-årene og den siste tredjedelen (34 %) oppga å være født i 1950 eller senere. Den eldste av våre respondenter var født i 1926, den yngste i 1971.

Også den geografiske fordelingen kan indikere at utvalget mitt gjenspeiler populasjonen. Ettersom relativt få nordmenn flytter fra landsdelen de vokste opp i²⁹ er det naturlig å anta at NS-barnas bosetningsmønster ligner på foreldrenes. I tabellen under er utvalgets regionale fordeling sammenlignet med den geografiske profilen til de gamle NS-medlemmene (Larsen 1980:622).

Tabell 3. NS-barn utvalgets regionale fordeling sammenlignet med NS. Prosent.

	NS-barn utvalget: Bosted etter krigen	NS-medlemmer 1933-1945
Østlandet	68,9	66,1
Sør-og Vestlandet	16,7	16,3
Trøndelag	11,2	10,4
Nord-Norge	3,2	7,2
Total	100 (312)	100 (53 230)

Som det framgår av tabell 3, er de to fordelingene nærmest identiske. To tredjedeler av utvalget er vokst opp på Østlandet, NS' sterkeste region. Resten fordeler seg på de tre andre regionene omtrent som NS-medlemmene i sin tid. Jeg har også opplysninger om NS-barn utvalgets inntekt og partipreferanser.

²⁸ Kvinneandelen i utvalget er høyere enn i NS' medlemsmasse, men blant NS-barna er kjønnfordelingen rimeligvis den samme som i normalbefolkningen.

²⁹ Jfr. tall fra Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no).

Tabell 4. Utvalgets inntektsfordeling sammenlignet med 2002-tall for den voksne befolkningen.³⁰ Prosent.

	NS-barn (N=362)	Bef. tall
Under 100 000	7,2	4,1
100 000 - 199 000	20,2	16,4
200 000 - 299 000	29,8	26,9
300 000 - 399 000	25,4	21,6
400 000 - 499 000	5,2	10,2
500 000 eller mer	12,2	20,8
Sum	100	100

Som tallene ovenfor viser, er det hva inntekt angår en viss forskjell mellom de som deltok i surveyen, og Statistisk sentralbyrås tall for befolkningen. Utvalget har en inntektsprofil som ligner andre voksne nordmenn,³¹ men det foreligger samtidig en overrepresentasjon av personer med lav inntekt (<200 000) og en tilsvarende underrepresentasjon av personer med høy inntekt (>400 000).³² Den forskjellen er interessant, ettersom de spurtes høye utdanningsnivå burde tilsi at også inntektsnivået lå noe over befolkningsgjennomsnittet.

Hva dette betyr i forhold til diskusjonen om representativitet er imidlertid ikke gitt, siden det mangler holdepunkter for å sammenholde utvalgets inntektsprofil med antakelser om populasjonen av NS-barn.

Tabell 5. NS-barn utvalgets partipreferanser ved Stortingsvalget i 1997. Prosent. N=317. Valgresultatet for hele landet i parentes.

1) Høyre	24,3 (14,3)	7) Venstre	6 (4,5)
2) AP	17,4 (35)	8) RV	1,9 (1,7)
3) FrP	15,1 (15,3)	9) Fedrelandspartiet	1,3 (0,1)
4) SP	13 (7,9)	10) Pensjonistpartiet	0,6 (0,6)
5) SV	11 (6)	11) NKP	0,3 (0,1)
6) KrF	9,1 (13,7)	Sum	100 (99,2) ³³

Tabell 5 viser at utvalget på mange måter ligner de norske velgerne som sådan. Den mest påfallende forskjellen er en overrepresentasjon av borgerlige velgere blant NS-barna. Kun en knapp tredjedel (30,6 %) oppga at de ville ha stemt sosialistisk – AP, SV, RV eller NKP - om det var stortingsvalg i morgen. Hva kan det fortelle om utvalgets representativitet i forhold til samtlige barn av landssvikdømte? I følge valgforskeren Frode Berglund er det i Norge fortsatt et arvelig element ved partipreferanser på den måten at velgere med sosialistiske fedre er klart underrepresentert blant de borgerlige partienes velgere og vice versa (Berglund 2004).

³⁰ Tall fra Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no).

³¹ Også i NS-barn gruppen befinner de aller fleste seg i nærheten av gjennomsnittet for den voksne befolkningen, som i 2000 var 280 500 kr (www.ssb.no).

³² Forskjellen kan vanskelig skyldes ulik aldersfordeling. Aldersgruppene som generelt har lavest inntekt, det vil si de eldste og de yngste, var ikke overrepresentert i NS-barn surveyen. I mitt utvalg var andelen personer over 70 år (5%) klart lavere enn i befolkningen (14%), og ingen var under 30 år gamle i 2001.

³³ Andre småpartier fikk til sammen de resterende 0,8 % av stemmene i 1997.

Det er derfor nærliggende å sammenligne fordelingen i tabell 5 med Stein U.Larsens data om tidligere NS-medlemmer. Ettersom det blant de landssvikdømte ble funnet en markert overforekomst av ikke-sosialistiske velgere, kan det antas at også NS-barn i større grad enn andre nordmenn foretrekker borgerlige partier. I NS-surveyen fra 1972 svarte hele 94 % av de spurte at de på det tidspunktet sympatiserte med et ikke-sosialistisk parti, framfor alt SP (60 %) og Høyre (28 %).³⁴ Fordelingen i tabell 5 kan derfor indikere at utvalget på dette punktet ligner på foreldregenerasjonen og slik sett avspeiler populasjonen av NS-barn.

Vurdert etter ytterligere to kriterier; egen utdanning og hva fedrene ble dømt for, framsto ikke utvalget som like representativt. Andelen med universitets- eller høyskoleutdanning (53%) var mer enn dobbelt så høy som i befolkningen for øvrig (22%).³⁵ Og mens mer enn halvparten (57%) av krigstidens NS-medlemmer som nevnt var såkalt «passive», oppga bare hver fjerde respondent (24%) at hans eller hennes far ble dømt kun for sitt medlemskap i NS.

Selv om det sistnevnte prosenttallet må ses i forhold til at menn sjeldnere enn kvinner var passive NS-medlemmer, konkluderer jeg med at det var en klar overrepresentasjon av høyt utdannede og barn av aktive NS-folk. Men det forholdet trenger ikke i seg selv å ha påvirket resultatene: Utdanning viste seg å ikke korrelere nevneverdig med noen av de avhengige variablene som skal studeres her.³⁶ At uforholdsmessig mange av dem som var med i undersøkelsen hadde høyere utdanning kan for øvrig også sees som en fordel, fordi slike personer er vant til å uttrykke seg skriftlig og muligens oftere enn andre vil gi interessante og fyldige svar på de åpne spørsmålene.

Ikke-målbar skjevhet

Det kan så langt konkluderes med at mitt utvalg, i den utstrekning det er mulig å sammenligne med NS-barn populasjonen, NS' medlemsmasse 1940-1945 og den generelle norske befolkningen, framstår som rimelig representativt. Likevel er det både i min undersøkelse, og i Larsens survey fra 1972, en mulighet for at dem som deltok avvek systematisk både fra dem som unnlot å medvirke og fra dem som aldri ble spurt. Former for ikke-målbar *bias* kan med andre ord foreligge i begge surveyene. Det skyldes innslaget av selvseleksjon, som kan føre til systematisk utvalgsskjevhet (Hellevik 2002:122), men også at begge undersøkelsene benyttet uformelle nettverk for å komme i kontakt med flest mulig i målgruppene.

³⁴ N = 258.

³⁵ Tall fra Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no).

³⁶ Betydningen av om fedre var aktive eller passive NS-medlemmer tas opp i analysen av data, jfr. hypotesen der jeg antok at barn av de aktive ble hardere rammet av negative konsekvenser (H4).

Personer som i 1972 og 2001 kunne nås via de aktuelle nettverkene kan ha hatt erfaringer eller holdninger som skilte dem fra andre med samme bakgrunn. Dette kan også gjelde gruppen som i 2001 meldte seg frivillig for å delta i NS-barn surveyen. I vårt eget datasett er det for øvrig mulig å kontrollere om de selvrekruttertes svar skiller seg fra de øvrige. Her viste det seg på gruppenivå å være tre signifikante forskjeller.

De selvrekrutterte hadde noe flere stress-symptomer per 2001 (jfr.A3), hadde noe sjeldnere et utpreget godt forhold til sin far (jfr.A4) og oppga noe flere stigma-relaterte problemer i oppveksten (jfr.A5).³⁷ Hvilken av de to respondentgruppene som på de nevnte tre punktene ligner mest på NS-barna som sådan er umulig å avgjøre, fordi jeg ikke har holdepunkter for å gjøre antakelser om populasjonen.

Det er, av samme grunn, heller ikke mulig å vite sikkert om respondentgruppen har gjennomlevd flere eller færre problemer enn andre NS-barn på grunn av opphavet. På bakgrunn av min kjennskap til personer som er med i min survey, eller som vegret seg for å delta, framstår de førstnevnte imidlertid ikke som en spesielt hardt rammet gruppe (Borge 2002: 31 f.). Flere av de personene som trakk seg underveis begrunnet det med at de hadde opplevd mye vondt på grunn av sine NS-foreldre og derfor ikke orket å rippe opp i fortiden.³⁸

I forhold til å generalisere funn fra de to survey-undersøkelsene jeg baserer meg på i fortsettelsen representerer ikke-målbar skjevhet utvilsomt et problem. Samtidig kan de to utvalgenes spesielle sammensetning også være fordelaktig, fordi personer med interesse for undersøkelsens tema, og motivasjon for å svare samvittighetsfullt på spørsmålene, sannsynligvis var overrepresentert ved begge anledninger. Jeg skal etter å ha presentert de viktigste resultatene fra de tre artiklene med surveydata (A3-A5) for øvrig vende tilbake til problemet med ikke-målbar utvalgsskjevhet, og diskutere nærmere hva det konkret kan ha betydd for de funnene jeg gjorde. Spørsmålet vil da være hva utvalgets sammensetning har hatt å si for hvordan NS-faktorens innvirkning framstår.

Statistisk generalisering med en bestemt grad av sikkerhet er som nevnt umulig når populasjonen er ukjent. Det er dessuten begrenset hvor «dypt» en ved hjelp av survey-metoden kan gå inn i psykologiske eller sosialpsykologiske forhold. Tross slike forbehold, som til dels følger av undersøkelsens tema, gjør mine data det mulig å teste ut de fem hypotesene og antyde en del konklusjoner om NS-barna som gruppe. Hva er typiske

³⁷ I tillegg var frafallet, ikke overraskende, signifikant lavere blant de som selv ba om å få spørreskjemaet enn blant de som fikk det tilsendt uoppfordret via det uformelle nettverket.

³⁸ Av dem som deltok, oppga 30 prosent at deres egne søsken hadde hatt det verre enn dem selv. Bare 15 prosent svarte til sammenligning at søsken hadde hatt færre vanskeligheter enn dem selv på grunn av NS-forholdet (op.cit.).

erfaringer? Og hvilke faktorer kan eventuelt forklare individuelle variasjoner?

Oppgjøret og 2.generasjons opplevelser. Substansartiklene

En oversikt over hovedtrekk ved avhandlingens i alt seks substansartikler er gitt i form av en syntese i tabell 6 nedenfor.

Tabell 6. Oversikt over substansartiklene

	Artikkel 1	Artikkel 2	Artikkel 3	Artikkel 4	Artikkel 5	Artikkel 6
Plass innenfor avhandlingen	Analyserer det norske overgangsoppgjøret	Utdyper artikkel 1 gjennom bruk av TJ-teori og empiri fra andre land	Analyserer noen av oppgjørets konsekvenser for 2.generasjon	Analyserer noen av oppgjørets konsekvenser for 2.generasjon	Analyserer noen av oppgjørets konsekvenser for 2.generasjon	Avsluttende teorikapittel med empiri fra Tyskland og Østerrike
Tittel	«Forsoningen som uteble. Norges oppgjør med landssvikerne.»	«Noen komparative perspektiver på forsoning»	«NS-barns mentale helse.»	«Hva gjorde du under krigen far? Om NS-barnas vanskelige forhold til sine fedre.»	«Fedrenes synder hjemsøkes på barna: NS-barns erfaringer med assosiativ stigmatisering.»	«Transisjon, restaurasjon og individuell versus kollektiv (feil-)slutning i komparativt perspektiv.»
Status	Publisert i Andreassen og Skaar (red.) 1998	Skrevet for avhandlingen.	Sendt til vitenskapelig tidsskrift for vurdering.	Sendt til vitenskapelig tidsskrift for vurdering.	Publisert i <i>Sosiologisk Tidsskrift</i> 3/09.	Skrevet for avhandlingen
Empiriske data	-	-	NS-barn survey (2001-2002).	NS-barn survey (2001-2002).	NS-barn survey og NS-survey (1972).	Litteratur om tyske og østerrikske NS-barn
Teoretisk perspektiv	Statsvitenskapelig teori om nasjonsbygging.	Teori om «transitional justice» og kollektiv forsoning	Psykologisk teori om mentale stressorer og om årsakene til variasjon i psykisk helse.	Psykologisk teori om barns foreldre-relasjon og faktorer som bidrar til å forklare variasjon.	Sosiologisk teori om former for stigmatisering og betingelser for individuell variasjon	Transisjons- og restaurasjonsteori
Avhengige variabler	-	-	Antall egenrapporterte stress-symptomer og Har fått /har ikke fått behandling for de oppgitte plagene.	Skårer på «Parental Bonding Instrument» (PBI), som mål for hvor kontrollerende og omsorgsfull far blir husket som. ³⁹	Antall egenrapporterte stigma-relaterte problemer og forekomsten av problemer under og etter krigen.	-
Analyse-teknikker	-	-	Korrelasjon og lineær regresjon.	Korrelasjon og logistisk regresjon.	Korrelasjon, logistisk og lineær regresjon.	Kvalitativ tekstanalyse

³⁹ Jfr. Parker (1990).

Transitional victimization

Leser en de tre survey-baserte artiklene (A3-A5) i sammenheng gir det et godt grunnlag for å vurdere mine fem hypoteser ut fra hvordan konsekvensene av overgangen er testet empirisk. Dette gir svar på i hvilken grad, og hvordan, det norske masseoppgjøret i 1945 skapte problemer i dagliglivet til mange av NS-barna (H1).

Selv om det er vanskelig å finne gode og sammenlignbare tall for psykiske lidelser i befolkningen, antyder resultatene i artikkel 3 som ventet en overhyppighet av stress-symptomer i utvalget. Det funnet kan indikere at atskillige NS-barn ennå sliter med senvirkninger som har rot i deres spesielle bakgrunn. Angst, depresjon, kontaktproblemer, skyld, skam og frykt for å bli avslørt var blant de mest utbredte symptomene. Sammen utgjør disse muligens et eget NS-barn syndrom. Andelen som har fått behandling for psykiske plager kan også være noe høyere enn i befolkningen for øvrig.

Når det gjelder artikkel 4, om farsrelasjonen, viste en sammenligning med tilsvarende surveydata om barn av tidligere KZ-fanger og motstandsfolk (Major 1996) at de klart oftere enn NS-barna hadde en god og nær farsrelasjon.⁴⁰ En tenkelig forklaring, som støttes av flere svar NS-barn ga på åpne spørsmål, er at den enkeltes forhold til en «avmektiggjort» far ofte ble mer ambivalent enn det ville vært uten hans NS-fortid. Data fra surveyen ga, som vist i artikkel 5, også inntrykk av at mange NS-barn har opplevd stigmarelaterte vanskeligheter. Åtte av ti svarte bekreftende på ett eller flere av spørsmålene som gjaldt konkrete, sosiale problemer. Et nøkternt anslag er at mer enn halvparten av NS-barna, kanskje opp mot to tredjedeler, har møtt den typen vanskeligheter.

I sum kan empirien i denne avhandlingen, med et forbehold for usikkerheten som følger av utvalget jeg har brukt, som forventet tyde på at en god del av NS-barna er blitt ofre for utilsiktede, negative virkninger av det norske overgangsoppgjøret. Individene det gjelder har levd et mer eller mindre vanskelig liv, som et resultat av noe de selv verken hadde ansvar for eller noen kontroll over. Dette fenomenet kan med et nytt begrep betegnes som «transitional victimization».

Noen metodologiske forbehold

Selv om en sammenheng mellom den uavhengige variabelen, altså familiebakgrunnen, og de respektive problemene jeg drøfter i A3-A5 framstår som overveiende sannsynlig både utfra teori og empiri, er det rimeligvis ikke mulig å avgjøre nøyaktig hvor stor NS-faktorens

⁴⁰ Gruffeforskjellen var signifikant på .05-nivå, men det å sammenligne gjennomsnittene i to utvalgene, vil uansett medføre usikkerhet.

innvirkning egentlig har vært. Akkurat det usikkerhetsmomentet må sies å være mindre i A5 enn i A3 og A4, artikler som begge drøfter mer kompliserte emner og årsak-virkningsforhold.

Det å studere en sjelden og stigmatisert gruppe som de norske NS-barna har en egenverdi, selv om det er vanskelig å finne data som gjør det mulig å sette funnene inn i en større kontekst. En måte å indikere NS-faktorens betydning på kunne være å sammenligne mitt utvalg med en kontrollgruppe bestående av jevnaldrende nordmenn. Men nytten av det ville, av to grunner, ha vært begrenset. Den første grunnen til det er at mange av spørsmålene jeg stilte, blant annet flere av de som gjaldt psykisk helse og samtlige av de som gjaldt stigmatisering, eksplisitt viste til NS-bakgrunnens innvirkning.

Den andre årsaken er at jeg har kunnet bruke data fra andre surveys som sammenligningsgrunnlag, det vil si data om utbredelsen av psykiske helseproblemer i normalbefolkningen (A3), Ellinor Majors data om PBI-skårer i en gruppe norske barn av tidligere motstandsfolk og KZ-fanger (A4), foruten funn fra moderne norsk mobbeforskning (A5). Spesielt Majors resultater (jfr.A4) kan sies å egne seg for en sammenligning med NS-barn surveyen, ettersom hennes respondenter var en gruppe nordmenn fra samme generasjon med en alders- og kjønnsfordeling som lignet mitt eget utvalg. Det finnes også enkelte utenlandske studier som har brukt PBI, men fordi resultatene i høy grad er kulturavhengige (jfr.Parker 1990) kan en ikke uten videre sammenholde gjennomsnittsskårer på tvers av land.⁴¹

Nærmere om utvalgsskjevhet som feilkilde

Som det framgikk av min diskusjon av representativitetsproblemet, er det ikke usannsynlig at de som deltok i NS-barn surveyen i rimelig grad er representative. Systematiske avvik fra populasjonen kan likevel ikke utelukkes, fordi det ved bruk av ikke-sannsynlighetsutvalg er umulig å beregne marginer for tilfeldige utvalgsfeil (Hellevik 2002:372). Hvis undersøkelsens resultater, som i vårt tilfelle, skal brukes til å trekke forsiktige slutninger om en større gruppe av enheter må det som regel begrunnes ved hjelp av resonnerer av ikke-statistisk art (op.cit.)

Er det grunn til å tro at de undersøkte enhetene skiller seg fra universet når det gjelder NS-faktorens betydning for de egenskapene jeg drøfter i A3-A5? Som tidligere nevnt var det signifikante forskjeller mellom selvrekrutterte respondenter og de øvrige, som mottok spørreskjemaet via et uformelt nettverk. Men fordi begge respondent-gruppene i prinsippet

⁴¹ De utenlandske studiene (Rhodes og Krogers 1992; Furnham og Husain 1999) har dessuten benyttet utvalg som består av unge kvinner.

kan avvike fra populasjonen er det ikke gitt hva forskjellene innebærer for resultatenes representativitet.

Kan det, uavhengig av hvordan det enkelte NS-barn ble rekruttert, tenkes å være en sammenheng mellom våre tre avhengige variabler (psykisk helse, farsrelasjon og opplevd stigmatisering) og tilbøyelighet til å være med i undersøkelsen? Eventuelle sammenhenger av den typen kan ha gitt systematisk skjevhet, men kan uansett ikke være entydige, fordi surveyen på alle de nevnte tre områdene ga et variert og mangfoldig bilde.⁴²

Hva mental helse angår, er det i surveys som regel en klar underrepresentasjon av personer med psykiske helseproblemer (jfr.A3). I forhold til min hypotese om at mange NS-barn har stress-symptomer som relaterer seg til bakgrunnen, kan utvalget derfor være «negativt skjevt» (Hellevik 2002:374). Når det gjelder forholdet til far (jfr.A4), er det mindre åpenbart at en spesielt god, eller dårlig relasjon skulle motivere NS-barn til å delta i undersøkelsen.⁴³

Hva stigmatisering angår (jfr.A5) kan det, som nevnt, tenkes å foreligge en underrepresentasjon av personer som har hatt store problemer. Også det vil i tilfelle, gitt min hypotese om at assosiativ stigmatisering av NS-barn var et utbredt fenomen, ha medført et «negativt skjevt» utvalg. På den annen side ligger det også nær å anta at i alle fall noen av de selvrekrutterte – en gruppe som noe oftere hadde opplevd stigmatisering – deltok fordi de hadde en spesiell historie å fortelle (jfr.A5). Hvorvidt utvalget jeg her har brukt virkelig er negativt, eller positivt skjevt forblir uansett en antakelse (Hellevik 2002:374).

Verre rammet enn sine foreldre?

Psykologen Anders Skuterud hevdet i et foredrag i 1990 at NS-barna var blitt verre rammet enn sine dømte foreldre. Begrunnelsen var delvis den ytre belastningen en del av barna ble utsatt for, i form av psykisk og fysisk trakassering, men også tidligere NS-medlemmers tilbøyelighet til ikke å fortelle barna om sin fortid (Borge 2001).⁴⁴

Skuterud, som hadde hatt mange NS-barn som pasienter, viste til at foreldrene i kraft av å være voksne hadde vært bedre i stand til å håndtere NS-medlemskapets sosiale konsekvenser enn de sårbare barna (op.cit.). Det var i henhold til Skuterud også en påkjenning for barna at de, i motsetning til far og mor, var blitt påført skyldfølelse og andre problemer

⁴² Det er naturlig å anta at det også i populasjonen er stor variasjon.

⁴³ Forskjellen mellom de to respondentsgruppene var mindre på dette området enn når det gjaldt psykisk helse og stigmatisering.

⁴⁴ Se også intervju med Anders Skuterud i *Dagbladet* 12/5-90. At barn ikke gis noen forklaring på vanskelige opplevelser antas å kunne forsterke de psykiske skadevirkningene (Raundalen og Schultz 2006:65).

som følge av en konflikt de selv ikke hadde vært delaktig i (Eggen 1991; Borge 2001).⁴⁵

Selv om oppgjørets konsekvenser traff voksne og barn på ulike måter, kan det ut fra min studie argumenteres for at NS-barna ble hardere rammet enn foreldrene. Barna kunne vanskeligere forsvare seg mot andres fiendlighet, og var mentalt mer sårbare. Når de tidvis ble gjort ansvarlig for noe mange av dem ikke en gang visste hva var, gir det seg selv at konsekvensene, ikke minst de psykologiske, kunne bli store.

Selv om helhetsinntrykket av NS-barns situasjon har klare, negative trekk, er bildet som tegnes i min undersøkelse ikke uten nyanser. Utvalget framstår ikke som noen utpreget tapergruppe vurdert ut fra vanlige, objektive kriterier som utdanning og inntekt.⁴⁶ De som deltok i surveyen hadde heller ikke en spesielt høy skilsmisserate, om vi sammenligner med den generelle befolkningen.⁴⁷ NS-barna synes med andre ord, ytre sett, å ha klart seg rimelig bra i samfunnet. Her må det tas et visst forbehold for arbeidsmarkedet, ettersom det som nevnt var en kontrast mellom NS-barnas ofte relativt lave inntekter og gruppens generelt høye utdanningsnivå. I hvilken grad det skyldes diskriminering eller andre NS-relaterte problemer i arbeidssammenheng lar seg ikke avgjøre.⁴⁸

Det ble på alle de tre undersøkte områdene (jfr.A3-A5) avdekket betydelig, individuell variasjon. Det er med andre ord ingen absolutt sammenheng mellom det å være barn av landssvikdømte foreldre og det å ha lidd på grunn av noen av de omtalte problemene.

En del av de spurte hadde alminnelig god psykisk helse. Og farsrelasjonen virket hos noen upåvirket av hans NS-fortid, mens den hos andre – kanskje noe paradoksalt – øyensynlig hadde bidratt til å forbedre deres forhold til ham.⁴⁹ Det må også nevnes at langt fra alle som var med i surveyen hadde opplevd mobbing eller diskriminering. Og der det ble rapportert om slike vanskeligheter, fremsto de ikke alltid som alvorlige.

Hvem ble «tapere» og «vinnere» på sikt?

NS-barna var, som tidligere påpekt, ikke den eneste gruppen der mange på en eller annen måte kom dårlig ut etter overgangen til demokrati. En av overgangspaktene, partienes Fellesprogram av 1945 ga for eksempel, sammen med underforståtte føringer av typen «La

⁴⁵ «...foreldrene så grunnmuren av en annen tid. Barna sitter igjen med en masse knuste murstein» (Eystein Eggen i *Aftenposten* 4/4-91).

⁴⁶ Det var heller ikke å vente, ettersom NS' sosiale profil tilsier at mange NS-barn vokste opp i middelklassefamilier (jfr.Larsen 1980:611).

⁴⁷ Bare 16 % av de spurte hadde gjennomgått skilsmisse. Til sammenligning er det blant sysselsatte norske menn en skilsmisseprosent på 30 (Heen og Halrynjo 2006). Ettersom yngre mennesker er mer tilbøyelig til å skille seg enn eldre, kan noe av avviket skyldes at det i mitt utvalg var en høyere snitt-alder enn blant yrkesaktive generelt.

⁴⁸ 20 % oppga at NS-bakgrunnen hadde medført problemer i jobbsammenheng.

⁴⁹ Et eksempel: «Jeg har alltid vært stolt av å ha en far som ikke var jøssing» (kvinne f.1931).

oss legge krigen bak oss», klare begrensninger på «gode nordmenns» mulighet til å få rimelig erstatning og annen offentlig støtte for skade eller lidelser under krigen. Stønader og pensjonsordninger for krigsinvalidere, sjøfolk og andre ble derfor et tilbakevendende stridstema i etterkrigstiden (Larsen 1998-b; Luihn 1990).

Langtidsvirkningene av den norske transisjonen i 1945, og skillet mellom «tapere» og «vinnere», kommer godt fram om en tar for seg erfaringene til krigsgenerasjonens barn. Her foreligger det, foruten min NS-barn survey, omfattende vitenskapelige undersøkelser av to andre grupper med en spesiell familiebakgrunn. Hvilke virkninger fikk overgangen til demokrati for henholdsvis «tyskerbarn» med norsk mor og tysk soldatfar, og barn av KZ-fanger eller motstandsfolk?

En nylig publisert studie av norske «tyskerbarn», bygd på en survey der 336 personer deltok, tyder på at de som barn var stempelt og hyppig ble trakassert (Larsen og Mochmann 2009). Som voksne har mange av dem vært plaget av skam, depresjon og andre stress-symptomer (op.cit.) Funnene stemmer godt overens med tendensen i en tidligere undersøkelse, som ved hjelp av offentlige registerdata sammenlignet de voksne tyskerbarna med nordmenn på samme alder (Ellingsen 2004).

Tyskerbarna viste seg da som gruppe å ha signifikant lavere inntekt, mindre utdanning og flere uføretrygdete enn normalbefolkningen. Det var også flere selvmord blant dem (op.cit.) At atskillige krigsbarn i et langsiktig perspektiv kom dårlig ut og ble gjort til «tapere» kan ses som en konsekvens av at norske myndigheter etter overgangen unnlot å iverksette tiltak for å hjelpe de utsatte barna. I stedet fikk både tyskerbarna og deres mødre negativ særbehandling i mange år fremover (Olsen 1998; Borgersrud 2005).

Majors forskning på i alt 304 voksne barn av tidligere KZ-fanger og motstandsfolk danner på mange måter en kontrast til NS- og tyskerbarna. Gruppen hun studerte framstår i stor grad som «vinnere». De var i all hovedsak psykisk sunne, med lave forekomster av angst, depresjon og håpløshet. Barna hadde også et godt forhold til sine foreldre og var fornøyde med tilværelsen. Selv ikke barn av fedre med store krigstraumer avvek fra dette mønsteret (Major 1996). Assosiativ stigmatisering var naturlig nok ikke et hyppig forekommende fenomen i Majors 2.generasjonsstudie.

En forskjell mellom hennes undersøkelse og studiene av NS- og tyskerbarn er nettopp at «motstandsbarne» ikke ble stigmatisert. Tvert imot; fordi etterkrigstidens norske samfunn hyllet og respekterte deres foreldre, var familiebakgrunnen ofte en fordel i møter med andre. Den statusen tidligere motstandsfolk og deres etterkommere kunne nyte godt av etter 1945 ga en gunstig effekt som kan kalles «transitional empowerment». Alle som hadde demonstrert

«rett» nasjonal og ideologisk holdning under krigen fikk, om ikke annet, et atskillig bedre grunnlag for å mestre dens ettervirkninger for seg selv og sin familie, enn de som hadde tilhørt den tapende part (Lavik 1999). På samme måte fikk barn av personer som valgte «feil» under krigen og av den grunn ble avmektiggjort i 1945, etter alt å dømme ofte et vanskeligere liv enn barna til de som valgte «rett».

Hvor lenge varte de negative virkningene?

I H2 forutsatte jeg at konsekvensene oppgjøret fikk for de dømte, og ikke minst for deres barn, har strukket seg langt inn i etterkrigstiden. Men jeg antok også (H4) at de eldre NS-barna ble hardere rammet enn de yngre. For å teste ut de to hypotesene må en se på hvordan NS-barn i forskjellige aldre besvarte spørsmålene om ulike, sosiale konsekvenser. Den første tendensen som da viser seg er at de negative virkningene jeg undersøkte har hatt ulik varighet. Dette framkommer tydelig om en sammenholder artiklene om stigmatisering (A5) og psykisk helse (A3).

Sjikanering av de dømtes barn forekom som jeg forventet i mange år etter krigen, men NS-barn født før 1940 ble, som jeg forutsatte i H4, oftest mobbet. De eldste har også totalt hatt flest sosiale vanskeligheter. I motsatt ende av skalaen er de yngste, født på 50- og 60-tallet, som sjeldnere har opplevd mobbing og lignende problemer. Tendensen til at denne typen vanskeligheter tross alt ble mindre alminnelig med tiden fremstår enda klarere om en ser på andelen i ulike kohorter som ble mobbet jevnlig eller grovt. Blant NS-barn født i 1955 eller senere er det sjelden rapportert om alvorlig eller langvarig mobbing. Jeg konkluderer med at forekomsten av mobbing og andre stigma-relaterte problemer avtok gradvis med økende tidsavstand til 1945. I den grad NS-barna har problemer i dag, skyldes det neppe at de fortsatt risikerer å bli diskriminert.

Data om psykisk helse i ulike aldersgrupper gir et noe annet bilde. De spurtes fødselsår korrelerte, til tross for den store aldersspredningen i utvalget, ikke med antall rapporterte stress-symptomer. Antall symptomer var, paradoksalt nok, ganske likt i de fleste aldersgruppene. Et unntak er den lave gjennomsnittsskåren til de som ble født før 1930, en gruppe som antakelig var i en mindre sårbar alder under krigen enn de noe yngre NS-barna. Den mest påfallende tendensen er likevel at yngre NS-barn, selv de som er født etter 1945, ikke oppgir færre psykiske symptomer enn de eldre. Symptomprofilen var tilnærmet identisk i de forskjellige aldersgruppene, og andelen som hadde fått behandling for de omspurte plagene var like høy blant de yngre som de eldre. Artikkel 3 gir med andre ord mindre støtte til hypotesen om kohortforskjeller (H4) enn hva artikkel 5 gjorde.

Det spesielle ved hva jeg fant i artikkel 3 er at stress-symptomene ikke nødvendigvis er senvirkninger av ekstreme fysiske og psykiske påkjenninger, slik teorien om konsentrasjonsleir-syndromet forutsetter (jfr. Major 1996). For NS-barnas vedkommende synes psykiske symptomer å ha mer sammensatte årsaker. For en del NS-barn, primært de eldre, kan plagene trolig knyttes til mobbing eller andre traumatiske erfaringer. Men hos andre igjen, primært de yngre, fremstår symptomene som psykiske effekter av en mer indirekte påkjenning; at foreldrene deres har vært, og fortsatt er stigmatisert på samfunnsnivå. Det synes med andre ord å foreligge to forskjellige typer stresspåvirkning, som ikke er gjensidig utelukkende.

At ens foreldre stemples og nedvurderes kan være psykisk belastende fordi barn er lojale mot sine foreldre og identifiserer seg med dem (Boszormenyi-Nagy og Spark 1994; Berenson, Crawford og Cohen 2005). Artikkel 2 antyder at det norske samfunnets vedvarende tendens til ensidig å fordømme og stigmatisere deres foreldre har vært, og fortsatt er en stor psykisk belastning. I NS-barn surveyen var mange opptatt av dette. En mann (f.1928) opplevde det som umenneskelig at hans avdøde far ennå i dag er stemplet som landssviker: «Jeg lider fortsatt under den hatefulle og uforsonlige holdning samfunnet har i denne saken».

Det å selv være stigmatisert, i dette tilfellet fordi en assosieres med sin far og mor, kan også ha negative, psykiske konsekvenser (Miller 2001). Kanskje kan NS-barna tjene som et teoretisk eksempel på hvordan en kombinasjon av konkrete påkjenninger (som mobbing) og generell stigmatisering på lang sikt kan innvirke på utsatte gruppers psykiske helse.

Mens NS-barnas håndgripelige, sosiale problemer ble færre noen år etter krigen og senere, kanskje omkring 1960, mer eller mindre forsvant, har bakgrunnen tilsynelatende hatt en mye mer stabil, negativ innvirkning på deres mentale helse. Hypotesen (H2) som tilsa langvarige virkninger, viste seg å stemme for begge virkningstypene. Men de psykiske helseeffektene synes å ha holdt seg lengst.

Når jeg nå har testet ut både H1 og H2 kan det ellers slås fast at den norske transisjonen og det påfølgende oppgjøret tilsynelatende fikk ettervirkninger for NS-barn som ligner de jeg forutså i tabell 2. Norges tilfelle ble der plassert i kategori 3, noe som tilsier vidtfavnende og langvarige sosiale konsekvenser for «taperne». For NS-barnas del viste surveyen som forventet (H1) at flertallet ble rammet av en eller flere av de negative virkningene jeg undersøkte. Mange av de spurte rapporterte om nedsatt psykisk helse, en forverret farsrelasjon eller at de opplevde stigmatisering. Erfaringene til de dømtes etterkommere stemte også med min andre hypotese (H2): Oppgjørets sosiale konsekvenser strakk seg øyensynlig langt inn i etterkrigstiden og noen av dem er fortsatt merkbare for

2.generasjon.

Sosiale mekanismer

Som vist i artiklene med empiri fra min survey (A3-A5) varierte det hva slags utfall familiebakgrunnen ga for den enkelte NS-etterkommer. Atskillige ble på en eller flere måter skadelidende, men noen slapp lettere unna. Et sentralt empirisk spørsmål i de tre empiriske artiklene var derfor om det kunne lokaliseres sosiale mekanismer som ville være i stand til å forklare variasjonen. Hvilke faktorer kan ha gjort noen NS-barn mer tilbøyelig til å rammes av «transitional victimization» enn andre? Selv om en del variasjon fra person til person kan skyldes tilfeldigheter eller forhold det ikke forelå informasjon om, fant jeg i alle artiklene signifikante korrelasjoner som kunne knyttes til en sannsynlig årsaksmechanisme. Disse mekanismene, som ble funnet ved å korrelere avhengig variabel med en rekke mulige uavhengige variabler, forklarte til sammen en god del individuell variasjon. Hypotesen som forutsa slike mønstre i variasjonen (H4) ble dermed ganske entydig underbygget av data.

Tabell 7 gir et overblikk over de viktigste, statistiske sammenhengene som er beskrevet og drøftet i de tre artiklene om NS-barna. Det var i alle tre som nevnt en sentral målsetting å finne, og beskrive, «forsterkningsmekanismer»: Hvilke egenskaper ved NS-barna selv, deres foreldre eller den lokale konteksten kan ha gitt den enkelte forhøyet risiko for å rammes av forskjellige, negative konsekvenser – henholdsvis psykisk stress (A3), forverret farsrelasjon (A4) og stigmatisering (A5)?

Tabell 7. Noen forsterkningsmekanismer. Data fra min NS-barn survey 2001 (N=376) og S.U.Larsens NS-survey 1972 (N=369).

Artikkel 3: Typiske kjennetegn ved NS-barn som oppga et høyt antall stress-symptomer	Artikkel 4: Typiske kjennetegn ved NS-barn med dårlig farsrelasjon, målt ved PBI	Artikkel 5: Typiske kjennetegn ved NS-barn som var mest utsatt for stigmatisering
* Høy skåre på problemskala (0-11) * Subjektiv opplevelse av å ha det vanskelig som barn pga.NS-bakgrunnen * Dårlig forhold til mor * Dårlig forhold til far * Kritisk til fars valg under krigen * Far endret personlighet etter krigen	* Konflikter i hjemmet pga.hans NS-medlemskap * Far endret personlighet etter krigen * Far fortiet NS-tiden * Negativt syn på NS * Kritisk til fars valg under krigen	* Født før krigen * Foreldre møtte selv negative reaksjoner i nabolaget * Far hadde problemer i arbeidslivet * Foreldre hadde mye omgang med andre NS-folk * Foreldre hadde lite omgang med slektninger

Som det fremgår av tabell 7 fant jeg i de empiriske analysene en serie sosiale «mekanismer» som ga økt utsatthet for problemer. Men «forsterkningsmekanismene» var ikke identiske på de tre undersøkte områdene; ulike variabler viste seg å korrelere signifikant med forekomsten

av negative konsekvenser. Mens det i artikkel 3 stort sett var egenskaper ved det enkelte NS-barn, og hans eller hennes foreldrerelasjon, som ga økt risiko for psykiske plager, var det i artikkel 5, med unntak av den spurtes fødselsår, kun kjennetegn ved foreldrene som gjorde et NS-barn mer utsatt for stigmatisering. I artikkel 4 synes derimot egenskaper ved både foreldre og barn å ha betydning for om et NS-barns farsrelasjon ble dårligere eller ikke.

Det viste seg i den sistnevnte artikkelen at en god farsrelasjon korrelerte med en positiv eller forstående holdning til hans NS-medlemskap. Innenfor psykologien formodes det at sterke følelsesmessige bånd mellom foreldre og barn gir de førstnevnte stor påvirkningskraft (Bunkholdt 1994:218). Studier av politisk generasjonsoverføring, først og fremst i USA, har likevel ikke funnet nevneverdig sammenheng mellom nærhet i foreldre-barn forholdet og barns tilbøyelighet til å arve foreldrenes politiske sympatier (Jennings og Niemi 1968:181).

Når empirien min på dette punktet avviker fra tidligere forskning, kan det skyldes at fedrene i den foreliggende studien tok en kontroversiell politisk beslutning, som førte til at de ble intenst stigmatisert. Barna følte seg på sin side dratt mellom en naturlig lojalitet til sin NS-far, og samfunnets fordømmelse av ham.

Under slike omstendigheter er det tenkelig at følelsesmessige kvaliteter ved foreldre-barn relasjonen får større betydning for overføringen av politiske holdninger til neste generasjon. Om forholdet er godt og nært, blir 2.generasjon muligens mindre tilbøyelig til å ta avstand fra foreldrene og mer tilbøyelig til å ha forståelse for, eller overta, deres selvoppfatning og meninger. Kanskje kan en slik sammenheng si noe om generasjonsoverføring også i andre tilfeller der foreldre gjør kontroversielle, politiske valg.

Kun én faktor; 2.generasjons holdning til fars valg under krigen, viste seg å gi signifikant høyere sannsynlighet for mer enn én type problemer. Personer som var kritiske til sin egen fars NS-medlemskap hadde ikke bare flere psykiske symptomer (A3), men også en dårligere farsrelasjon, målt ved hjelp av «Parental Bonding Instrument»⁵⁰ (A4). Forklaringen kan være at ambivalens i forhold til foreldre, i min studie en ambivalens som formodentlig har sammenheng med fars NS-bakgrunn, antas å øke risikoen for psykiske problemer (Bornstein og O'Neill 1992).

Ut fra hva som tidligere har vært antatt, vil noen kunne se det som kontra-intuitivt at det jevnt over var liten forskjell på bygd og by, og at verken landsdel eller prosentvis, lokal

⁵⁰ Parker (1990).

oppslutning om NS hadde statistisk betydning.⁵¹ At barnas bosted betød lite må forstås ut fra at NS, tross regionale og lokale variasjoner, nesten overalt i Norge møtte en overveiende negativ holdning. Selv der partiet sto sterkest, utgjorde medlemmene en minoritet som antakelig var lett å stigmatisere.

I artikkel 5 fant jeg klare indikasjoner på at det har eksistert en differensiering blant NS-barn som hadde sammenheng med hvor sterkt brennemerket den enkeltes foreldre var. Det funnet er teoretisk interessant, og kan tenkes å ha overføringsverdi til andre grupper og situasjoner. Tidligere forskning har vist forskjeller i stigmatiseringsgrad mellom barn av personer som er brennemerket av forskjellige årsaker (Corrigan et al 2006). At det kan foreligge individuell differensiering innenfor en gruppe barn der alle foreldrene bærer ett og samme stigma, synes derimot ikke tidligere å være påvist empirisk. Det samme gjelder tendensen til at den enkelte arvet graden av intensitet i de nære omgivelsenes stemping av hans eller hennes foreldre.

Et uventet og noe paradoksalt funn i mine analyser av variasjon er ellers at kjønn jevnt over hadde liten betydning. Særlig påfallende var dette i artikkel 3, om psykisk helse. Kvinner hadde noe flere psykiske symptomer, men kjønnsforskjellen var liten, sammenlignet med hva en vanligvis finner i surveys (Kringlen 2002). En plausibel tolkning er at mannlige NS-barn relativt sett er blitt verre rammet psykisk. NS-barnet Ole W.Klüwer har tidligere uttalt at guttene fikk en ekstra belastning fordi de ikke så lett kunne etterligne sine fedre og identifisere seg med dem: «Derfor ble vi nok også mer forvirret enn jentene» (Karlsen 1998). Mine data kan tyde på at påstanden om en slik kjønnsforskjell har noe for seg.

Et annet gjennomgående, muligens kontra-intuitivt funn, var ellers at verken fars posisjon i NS, eller dommen han fikk hadde noen statistisk betydning for variasjonen. Jeg antok i min femte og siste hypotese (H5) at det ville være klar forskjell på barn av aktive og passive NS-medlemmer. Den hypotesen ble ganske entydig avkreftet: Barn av fedre som hadde hatt tillitsverv i partiet, eller som fikk en hard dom (fengselsstraff), var ikke mer utsatt for noen av de undersøkte konsekvensene enn barn av «passive» medlemmer.⁵²

De negative virkningene ser, med få unntak, ut til å være uavhengig av fedrenes gjerninger som medlemmer av NS. En forklaring kan være at NS-medlemskapet i seg selv var tilstrekkelig til å bli dømt og sosialt stigmatisert. Fordi det sosiale miljø ikke trakk noe prinsipielt skille mellom «store» og «små» landssvikere slapp heller ikke barn av de minst

⁵¹ Det er blitt hevdet at jo færre avvikere det er i en gitt sosial kontekst, desto mer tilbøyelig vil andre være til å stigmatisere dem (jfr. Karvonen og Grönlund 2003).

⁵² Også Asgeir Olden konkluderte i sin tid med at barn av NS-topper og barn av vanlige NS-medlemmer «forbausende nok» ikke hadde så ulike erfaringer (Olden 1988:11).

belastede foreldrene unna.

Det fantes tilsynelatende, som jeg har beskrevet i artikkel 5, en uformell differensiering av «landssvikerne», og indirekte av deres barn. Noen NS-barn var tydeligvis mer utsatt for sosial stigmatisering enn andre. Men den graderingen synes ikke å henge sammen med de voksnes handlinger som partimedlemmer; den baserte seg snarere på i hvilken grad nabolaget identifiserte dem og familien med NS.

Sosiale konsekvenser av masseoppgjør

Kanskje bør beslutningstakere i fremtiden unngå masseoppgjør som det norske og i stedet velge andre former for «transitional justice». De uheldige, sosiale konsekvensene jeg drøfter i denne avhandlingen gir innsikt i nettopp dette. Faglitteraturen nevner også andre problemer ved vidtfavnende overgangsoppgjør. De krever for store ressurser, som går på bekostning av andre samfunnsoppgaver i en overgangstid. Norsk politi og norske domstoler ble i syv år overbelastet (Andenæs 1998:188) og i tillegg førte fokuseringen på NS til at andre grupper med tvilsom patriotisk adferd slapp billig unna. Balansen i oppgjøret totalt sett kan bli uheldig og nyansene i både kollaborasjon og motstand bli utvisket.

Det å straffe et stort antall borgere for partimedlemskap, uten individuelle begrunnelser for politisk aktivitet knyttet til medlemsskapet, bryter kanskje med noen av demokratiets og rettstatens grunnprinsipper. Her peker hensynet til ytringsfriheten seg ut; selv i krisetider bør enkeltmennesket ha retten til å hevde sine egne, politiske oppfatninger med mindre det fører til konkrete handlinger, som voldsbruk eller angiveri (jfr. Kritz 1995:xxv; Huyse 1995:343). Å straffeforfølge samtlige medlemmer av et parti, slik en gjorde i Norge, baserer seg dessuten på prinsippet om kollektiv skyld,⁵³ et prinsipp som etter manges mening ikke er forenlig med «the rule of law» (Kritz 1995:xxv; Huyse 2000: 168).

Et annet problem ved omfattende oppgjør som det norske er å legge den rette målestokken for å utmåle straff: Hva med dem som bare adlød ordrer fra overordnede, fulgte landets lover selv om datidens ledere ikke hadde legal makt, eller rett og slett passivt ble værende i sin stilling under det autoritære regimet? Å straffeforfølge slike mennesker kan fort innebære at en bedømmer fortidens handlinger ut fra ettertidens moralske standarder og politiske forhold (Schwarz 1995:463 f.). Det reelle skillet mellom de som blir dømt og de som blir frikjent - eller kanskje ikke en gang blir etterforsket - kan også være så utydelig at det kan reise tvil om rettferdigheten av oppgjøret generelt sett (op.cit.)

⁵³ Jfr. at samtlige NS-medlemmer ble straffet – også økonomisk - for partiledelsens disposisjoner under krigen.

Sluttkommentar

Hvorfor fikk mange NS-barn etter alt å dømme en ublid skjebne i Norge? I et kompativt perspektiv er det som vist ovenfor naturlig å peke på hvordan den norske transisjonen i 1945 la forholdene til rette for et masseoppgjør som medførte anselige, sosiale konsekvenser. Både regimeskiftet, og det raskt påfølgende rettsoppgjøret, var utpreget elitestyrte. Maktbalansen var ved overgangen entydig i favør av det nye regimet. De tidligere NS-medlemmene var både da og senere, sannsynligvis i kontrast til eks-kollaboratører i flere andre europeiske land,⁵⁴ en både stigmatisert og svak gruppe uten maktmidler av noe slag. At de som et ledd i den iherdige nasjonsbyggingen etter 1945 kontinuerlig ble holdt fram som motstykket til «de gode nordmenn» må ha forverret situasjonen både for dem selv og deres barn.

Et kjernepunkt i min empiriske studie av NS-barns erfaringer har vært å synliggjøre hvordan uoversiktligheten forbundet med demokratiøvergang og etterfølgende oppgjør medfører en betydelig risiko for utilsiktede, sosiale konsekvenser. Det er i seg selv en viktig utvidelse av fagfeltet transitologi, som hittil har underkommunisert behovet for å tenke langsiktig om virkningene ulike TJ-strategier kan medføre.

Basert på min analyse av Norges 1945-overgang, har jeg videre utviklet fire nye fagbegreper til hjelp for fremtidige analyser av konkrete overgangsprosesser og deres ettervirkninger: i) «Transitional injustice» er urett skapt av TJ, ii) «transitional depowerment» er avmektiggjøringen av de som straffefølges etter overgangen, iii) «transitional empowerment» er overgangens gunstige virkning for bestemte grupper og iv) «transitional victimization» er overgangens negative konsekvenser for uskyldige.

Litteratur

Andenæs, J. (1998) *Det vanskelige oppgjøret*. (Første utgave 1979.) Oslo: Tano-Aschehoug.

Andreassen, B.-A. og Skaar, E. (1998) «Oppgjør med alvorlige menneskerettighetsovergrep ved overgang til demokrati.» I Andreassen, B.-A. og Skaar, E (red.) *Forsoning eller rettferdighet?* Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Aronson, S. (1996) «The bereavement process in children of parents with AIDS.» *The psychoanalytic study of the child*.

Berenson, K.R., T.N. Crawford og P.Cohen (2005) «Implications of identification with parents and parents' acceptance for adolescent and young adult self-esteem.» *Self and*

⁵⁴ Et mulig eksempel er regionen Flandern i Belgia, der de mange eks-kollaboratørene i årtier ble forsvart av de innflytelsesrike, flamske nasjonalistene (jfr. De Wever 2009). De tidligere, norske NS-medlemmene var til sammenligning færre og uten basis i noen spesiell region. De hadde heller ikke støtte fra noe politisk parti.

identity.

- Berglund, F. (2004) *Partiidentifikasjon og politisk endring : en studie av langsiktige partitilknytninger blant norske velgere 1965-1997*. Oslo: Unipax.
- Bjerke, T. og Svebak, S. (1997) *Psykologi for høyskolen*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Borge, B.H. (2002) *De kalte oss naziengel*. Oslo: Samlaget.
- Borge, B.H. (2009) «Fedrenes synder hjemsesøkes på barna: NS-barns erfaringer med assosiativ stigmatisering.» *Sosiologisk Tidsskrift* nr.3.
- Borge, B.H. (1998) «Forsoningen som uteble. Norges oppgjør med landssvikerne.» I Andreassen, B. og Skaar, E. (red.) *Forsoning eller rettferdighet*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Borge, B.H. (2001) *Intervju med psykolog Anders Skuterud*. Upublisert.
- Borgersen, M. (2009) «Landssvikoppjøret – fortsatt tabubelagt?» *VG* 6.11.
- Borgersrud, L. (2005) *Vi ville ikke ha dem. Statens behandling av de norske krigsbarna*. Oslo: Spartacus.
- Borgersrud, L. (1981) *Unngå å irritere fienden. Krigen i Norge 1940: eventyr og virkelighet*. Oslo: Oktober.
- Bornstein, R.F. og O'Neill, R.M. (1992) «Parental perceptions and psychopathology.» *The journal of nervous and mental disease*.
- Boszormenyi-Nagy, I. og Spark, G.M. (1994) *Invisible loyalties*. New York: Brunner/Mazel.
- Brevik, I. (2003) *Helse- og miljøforhold blant fast ansatt personell i Forsvaret*. Forsvarets sanitet.
- Bryld, C. (1995) *Hvilken befrielse*. København: Gyldendal.
- Bull, E. (1979) *Norge i den rike verden: Tiden etter 1945*. Oslo: Cappelen.
- Bunkholdt, V. (1994) *Utviklingspsykologi*. Oslo: Tano.
- Bye, A. (1998) *Ute*. Oslo: Pax forlag.
- Canetti, L. (1997) «Parental bonding and mental health in adolescence.» *Adolescence*.
- Colomer, J.M. (1995) *Game Theory and the Transition to Democracy: The Spanish Model*. Aldershot: Elgar.
- Colomer, J.M. (2000) *Strategic Transitions. Game Theory and Democratizations*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Corrigan, P. et al (2006) «Blame, Shame, and Contamination: The Impact of Mental Illness and Drug Dependence Stigma on Family Members.» *Journal of Family Psychology*, 20 (2): 239-246.
- Crocker, J., B.Cornwell og B.Major (1993). «The stigma of overweight: The affective

- consequences of attributional ambiguity.» *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 60-70.
- Dahl, H.F. (2004) «Innledning: Oppgjøret som rystet Norge.» I Dahl, H.F og Sørensen, Ø. (red.) *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo: Pax forlag.
- Dahl, H.F. (1999) «Når regimet svikter.» I Rudeng, E. (red.) *Kunnskapsregimer. Debatten om De nasjonale strateger*. Oslo: Pax.
- Dahl, R.A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1971.
- Dalgård, O.S. et al (2007) *Psykiske problemer og behandling*. Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt.
- Déak, I., J.T.Gross og T.Judt (red.) (2000) *The politics of retribution in Europe. WWII and its aftermath*. New Jersey: Princeton University Press.
- De Wever, B. (2009) *The legacy of the second world war in Belgium*. Foredrag ved Kent University, Cambridge. Upublisert.
- Donkersloot, H. (1988) «Psychological aspects of children of Dutch national socialists.» I Bar-On, D., F.Beiner og M.Brusten (red.) *Der Holocaust*. Universitetet i Wuppertal.
- Dovidio, J.F. et al (2000) «Stigma: Introduction and Overview.» I Heatherton, T.F.et al. (red.) *The Social Psychology of Stigma*. N.Y./London: The Guilford Press.
- Eggen, E. (1991) *Gutten fra Gimle. Et NS-barns beretning*. Oslo: Aschehoug.
- Eik, J. (1997) *Hva skjedde med krigstapernes barn?* Hovedfagsoppgave HiA.
- Eik, J. og Larsen, S.U. (1999) «Taushet og dobbel taushet. NS-barns oppvekst etter krigen.» I Larsen, S.U. (red.) *I krigens kjølvann*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ellingsen, D. (2004) «Mange krigsbarn med vanskelige levekår.» *Samfunnsspeilet* nr.4.
- Elster, J. (2004-a): *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. (2004-b) *Oppgjøret med fortiden*. Oslo: Pax.
- Ericsson, K. og Simonsen, E. (2004) *Krigsbarn i fredstid*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eriksen, A. (1995) *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo: Pax.
- Eriksen, A.et al (2008) *Kulturanalyse. En teksthistorie*. Oslo: Pax forlag.
- Fowler, F.J. (2003) *Survey research methods*. Los Angeles : Sage.
- Frei, N. (2006): *Transnationale Vergangenheitspolitik. Umgang mit deutschen Kriegsverbrechern in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*, Göttingen: Wallstein Verlag.

- Fure, O. (1999) «Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering.» I Larsen, S.U. (red.) op.cit.
- Furnham, A. og Husain, K. (1999) The role of conflict in disordered eating among British Asian females. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* vol.34 nr.9.
- Gloppen, S. (2004) Bokanmeldelse av Jon Elsters «Oppgjøret med fortiden...» *Historisk Tidsskrift* nr.4.
- Goffman, E. (1963) *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Gogstad, A. (1999) «Straff som fortjent? Rettsoppgjøret 1945-50: Sosialmedisinske betraktninger.» *Tidsskrift for Den norske legeforening* nr.17.
- Greiff, P.de (2004) *The role of reparations in transitions to democracy*. New York: Carnegie Council.
- Grimnes, O.K. (2009) «Hvor står okkupasjonshistorien nå?» *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 3-4.
- Hagen, I. (2009) *Oppgjørets time: om landssvikoppgjørets skyggesider*. Oslo: Spartacus.
- Heen, H., & Halrynjo, S. (2006). *Samliv i Forsvaret. En kvantitativ studie av forholdet mellom familie og arbeid i befalsfamilier*. Rapport 5/2006. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.
- Hellevik, O. (2002) *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Henke, K.D. og Woller, H. (red.) (1991) *Politische Säuberung in Europa. Die Abrechnung mit Fascismus und Kollaboration*. München: DTV.
- Hofman, J. (1981) *De collaborateur: een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter*. Amsterdam: Boom Meppel.
- Hofman, J. (1991) «NSB-kinderen en de last van hun verleden.» I Wolters, W.H.G. (red.) *Psychotraumas bij jongeren*. Baarn: Ambo.
- Huntington, S.P.(1991) *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century, Julian J. Rothbaum Distinguished Lecture Series; 4*. Norman; London: University of Oklahoma Press.
- Huyse, L. (1995) «Justice after transition: On the choices successor elites make in dealing with the past.» I Kritz, N.J. (red.) *Transitional justice*. Washington D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Huyse, L. (2000) «The criminal justice system as a political actor in regime transitions: The case of Belgium 1944-1950.» I Deák, I., J.T. Gross og T.Judt (red.) *The politics of retribution in Europe*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

- Jacobsen, D.I. (2000) *Hvordan gjennomføre undersøkelser?* Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Jacobsen, T.T. (2007) *Kjente jeg deg? En bok om Rolf Jacobsen.* Oslo: Aschehoug.
- Jennings, M.K. og Niemi, R.G. (1968) «The transmission of political values from parent to child.» *American Political Science Review.*
- Kaldor, M. og Vejvoda, I. (red.) (1999) *Democratisation in Central and Eastern Europe.* London: Continuum.
- Karl, T.L. og Schmitter, P.C. (1991) «Modes of transition in Latin America, Southern and Eastern Europe.» *International Social Science*, mai, s.269-284.
- Karlsen, O. (1998) «Et barn kan ikke være født skyldig.» (Intervju med NS-barnet Ole Wilhelm Klüwer.) *Psykisk helse* nr.2.
- Karvonen, L. og Grönlund, K. (2003) «Tingstens lov. Gravitasjon mot det sosiale sentrum.» I Larsen, S.U. *Teori og metode i statsvitenskap.* Bergen: Fagbokforlaget.
- Kjelstadli, K. (1992) *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Koch, A., J.Hollinger og S.Lund (1999) *The German occupation and family legacy. The burden of the good and the evil family.* København: Humanity in Action.
- Kringlen, E. (2002) «Trekk fra internasjonal psykiatrisk epidemiologi.» *Norsk epidemiologi.*
- Kritz, N.J. (red.) (1995) *Transitional justice.* Washington D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Kromhouts, B. (2002) «Het laatste taboe in Nederland: NSB-Kinderen.» *Historisch Nieuwsblad* 7.
- Larsen, S.U. (red.) (1998-a) *Modern Europe After Fascism.* New York: Social Science Monographs.
- Larsen, S.U. (1999) «Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid.» I Larsen, S.U.(red.) op.cit.
- Larsen, S.U. (1998-b) «Rettsoppgjør i en elitestyrte overgang: Gjeninnføringen av demokrati i Norge etter 1945.» I Andreassen, B.-A. og Skaar, E (red.) op.cit.
- Larsen, S.U. (1972) *Spørreundersøkelse blant tidligere medlemmer av NS.* Upublisert.
- Larsen, S.U. (1998-c) «The settlement with Quisling and his followers in Norway.» I Larsen, S.U. (red.) *Modern Europe After Fascism.* New York: Social Science Monographs.
- Larsen, S.U. (1980) «The social foundations of Norwegian fascism 1933-1945. An analysis of membership data.» I Larsen, S.U. (red.) *Who were the fascists? Social root of European Fascism.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Larsen, S.U. (red.) (1980) op.cit.

- Larsen, S.U. og Mochmann, I. (2009) «Children born of war: The life course of children fathered by German soldiers in Norway and Denmark during WWII.» *Historical social research*.
- Lavik, N.J. (1999) «Psykiatrien og den annen verdenskrig – refleksjon femti år etter.» I Larsen, S.U. (red.) op.cit.
- Lindt, M. (1998) «Children of collaborators.» I Danieli, Y.(red.) *International handbook of multigenerational legacies of trauma*. London og New York: Plenum Press.
- Linz, J.J. og Stepan, A.C. (1996) *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press.
- Linz, J.J. og Stepan, A.C. (red.) (1978) *The Breakdown of Democratic Regimes: Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Luihn, H. (1990) *Men krigen er jo slutt: Om de norske krigsinvalidene fra frihetskrigen 1940-45*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Maerz, S. (2005) «Okkupasjonstidens lange skygger.» *Nytt norsk tidsskrift* nr.4.
- Maio, G.R., F.D.Finchham og E.J.Lycett (2000) «Attitudinal ambivalence toward parents and attachment style.» *Personality and social psychology bulletin*.
- Major, E. (1996) *War stress in a transgenerational perspective*. Dr.avhandling i psykiatri, Universitetet i Oslo.
- Merton, R.K. (1936) «The unanticipated consequences of purposive social action.» *American Sociological Review*, Vol 1 Issue 6, Dec, pp.894-904
- Miller, C.T. (2001) «Social psychological perspectives on coping with stressors related to stigma.» I Levin og Laar (red.) *Stigma and group inequality*. London: Lawrence Erlbaum publishers.
- Montessori, M.M. (1987) «N.S.B.-kinderen, tweede generatie.» I Beunderman, R.og Dane, J. (red.) *Kinderen van de oorlog*. Utrecht: ICODO.
- Munck, G.L. og Verkuilen, J. (2002) «Conceptualizing and Measuring Democracy. Evaluating Alternative Indices.» *Comparative Political Studies* 35, no., 5-34.
- Nalepa, M. (2010) *Skeletons in the Closet: Transitional Justice in Post-Communist Europe*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Neuberg, S.L. et al (2000) «A Biocultural Framework for Stigmatization.» I Heatherton, T.F.et al. (red.) op.cit.
- Nissen, H. (1945) *Straffen og landssvikerne*. Oslo: Dybwad.
- O'Donnell, G.A.og Schmitter, P.C.(1986) *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative*

Conclusions About Uncertain Democracies. 4 vols. Vol. 4. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press.

Olden, A. (1988) *Fødd skuldig*. Oslo: Samlaget.

Olsen, K. (1998) *Krigens barn. De norske krigsbarna og deres mødre*. Oslo: Aschehoug.

Olweus, D. (1994) *Bullying at school*. Oxford: Blackwell Publishing.

Orentlicher, D.F. (1995) «Settling accounts: The duty to prosecute human rights violations of a prior regime» i Kritz (red.) op.cit.

Parker, G. (1990) «The parental bonding instrument. A decade of research.» *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*.

Phelan, J.C. m.fl. (1998) «Psychiatric Illness and Family Stigma.» *Schizophrenia Bulletin*. 24 (1):115-126.

Pinxten, R. (2006) «Neo-nationalism and democracy in Belgium.» I Gingrich, A. og Banks, M. (red.) *Neo-nationalism in Europe and beyond*. New York og Oxford: Berghahn Books.

Przeworski, A. et al (2000) *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990, Cambridge Studies in the Theory of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Raundalen, M. og Schultz, J.-H. (2006) *Krisepedagogikk: hjelp til barn og ungdom i krise*. Oslo: Universitetsforlaget.

Rigolout, P. (1993) *Les enfants de l'épuration*. Paris: Plon.

Ringdal, K. (2001) *Enhet og mangfold*. Bergen: Fagbokforlaget.

Rhodes, B. og Kroger, J. (1992) «Parental bonding and separation-individuation difficulties among late adolescent eating disordered women.» *Child Psychiatry and Human Development* vol.22 nr.4.

Romijn, P. og Hirschfeld, G. (1991) «Die Ahndung der Kollaboration in den Niederlanden.» I Henke, K.D. og Woller, H. (red.) op.cit.

Rustow, D.A. (1970) «Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model.» *Comparative Politics* 29, no. 3, 337-63.

Schedler, A. (2010) «Authoritarianism's last line of defence.» *Journal of Democracy*. Volume 21, Number 1, January.

Schedler, A. (1998) «What is Democratic Consolidation?». *Journal of Democracy*, Volume 9, Number 2, April, pp. 91-107

Scheffel-Baars, G. (1984) *Kind van foute ouders*. Schiedam: Werkgroep Herkenning.

Scheffel-Baars, G. (1998) «My contra-program: a response to my father.» I Kestenber, J.

- (red.) *Children surviving persecution: An international study of trauma and healing*. Westport, CT: Greenwood.
- Schmitter, P.C. (1997) «Clarifying consolidation.» *Journal of Democracy* 8, no. 2: 168-74.
- Schwartz, H. (1995) «Lustration in Eastern Europe.» I Kritz (red.) op.cit.
- Skodvin, M. (1962) «Historisk innleiing.» I *Om Landsvikoppgjøret*. Justis- og Politidepartementet.
- Skogen, E. (1982) *Aldri tilbake*. Oslo: Aschehoug.
- Smith, P.K. (2003) «Play and peer relations.» I A.Slater og G.Bremner (red.) *An introduction to developmental psychology*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Sudman, S. og Bradburn, N.M. (1989) *Asking questions*. San Francisco, California: Jossey-Bass.
- Szücs, Z.G. (2009) «How could reconstruction of linguistic contexts of political debates advance our understanding of the democratic transition in Hungary 1989-90?» *World Political Science Review*, Vol 5. Iss 1. Article 15.
- Tames, I. (2009-a) *Besmette jeugd: de kinderen van NSB'ers na de oorlog*. Amsterdam: Balans.
- Tames, I. (2009-b) «Innocence and punishment: the war experiences of the children of Dutch Nazi Collaborators.» I Abbenhuis, M. og Buttsworth, S. (red.) *Restaging War in the Western World: Noncombatant Experiences, 1890-Present*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Tamm, D. (1985) *Retsoppgøret efter besættelsen*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Thagaard, T. (1998) *Systematikk og innlevelse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Tökés, R.L. (2000) «Transitology: Global Dreams and Post-Communist Realities.» *Central Europe Review* vol.2, nr.10.
- Vanhanen, T. (2003) *Democratization: A Comparative Analysis of 170 Countries*. London: Routledge.
- Westlie, B. (2008) *Fars krig*. Oslo: Aschehoug
- Williams, K. (1999) «A scorecard for Czech lustration.» *Central Europe Review* nr.19.
- Zalaquett, J. (1995) «The dilemma of new democracies confronting past human rights violations.» I Kritz, N. (red.) op.cit.
- Zäske, H. et al (2006) «The Relationship Between Mental Illness Severity and Stigma» *Acta Psychiatr Scand* 113 (Suppl.429): 41-45.

Östman, M. og Kjellin, L. (2002) «Stigma By Association.» *British Journal of Psychiatry*
181: 494-498.

Andre trykte kilder

Aftenposten 4/4-1991.

Dagbladet 12/5-1990 og 17/6-2002.

Dagsavisen 15/3 2000 og 17/3-2000.

Morgenbladet 28/1-1948, 17/7-2009 og den følgende måneden.

Om Landsvikoppgjøret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget. Avgitt 11. januar 1962. Justis- og Politidepartementet.

Psykisk helse nr.2 1998.

Referat fra Regjeringskonferanser 1945-46, Regjeringen Gerhardsen.

Samling av div. prov. Anordninger, Kgl. Res. m.v. 1945. (Også trykket som vedlegg til Ot. Prop. nr 66,1945-1946.)